

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Конспект лекцій
для студентів спеціальності 6.020303 «Філологія»
денної форми навчання

Затверджено
на засіданні кафедри
германської філології
як конспект лекцій з дисципліни
«Вступ до перекладознавства».
Протокол №7 від 01.12.2015 р.



Суми
Сумський державний університет
2016

Вступ до перекладознавства : конспект лекцій / укладач
О. В. Бровкіна. – Суми : Сумський державний університет, 2016.
– 117 с.

Секція теорії та практики перекладу кафедри германської
філології

ЗМІСТ

	С.
1. Історичні засади перекладознавства.....	5
2. Об'єкт, предмет дослідження. Переклад і споріднені дисципліни.....	14
3. Переклад у мирний та військовий час.....	22
4. Адекватність та еквівалентність у перекладознавстві.....	33
5. Засоби перекладу для досягнення адекватності.....	44
6. Рівні та одиниці перекладу.....	53
7. Типи перекладів.....	60
8. Лексичні трансформації та формально-логічні категорії..	75
9. Граматичні трансформації та переклад синтаксичних конструкцій.....	85
10. Індивідуальний стиль і переклад.....	97
11. Експресивно-стилістична основа перекладу.....	101
12. Норма перекладу. Перекладацькі помилки. Золоті правила перекладача та тлумача.....	106
Список використаної літератури.....	116

*«Работаю с неслыханной охотой
А только потому над переводами,
Что переводы кажутся пехотою
Врывающей валы между народами».*

(Б. Слуцкий)

Переклад з однієї мови на іншу – це ремесло, що існувало споконвіку. Багато тисяч років тому племена, що говорили різними мовами, спілкувались одне з одним, і вже тоді виникла потреба у перекладачах. Із розквітом художньої літератури почали говорити про переклад як про мистецтво. Як правильно перекладати? Дискусія на цю тему триває вже не перше тисячоліття. Адже переклад – це не наука, а дещо інше. Влучно зазначив англійський дослідник Т. Севорі: «Переклад повинен передавати слова оригіналу. Переклад повинен передавати думки оригіналу. Переклад повинен відобразити стиль перекладача».

Теоретичний предмет «Вступ до перекладознавства» має на меті ознайомити студентів з основними поняттями й теоріями, що існують у сучасному перекладознавстві; він сприяє розвитку перекладацького чуття, формуванню навички перекладацького аналізу одиниць мови оригіналу й мови перекладу, вчить студентів виконувати різні види перекладу, тлумачення лінгвістичних термінів, забезпечення глибокого осмислення їх коректного вживання, створення у слухачів розуміння природи семіотичної системи. Курс розширює перекладацьку компетенцію студентів, готує їх до аналізу перекладу, до свідомого вивчення перекладацького циклу, формує у студентів наукове розуміння сутності перекладу як суспільного явища, закономірностей його розвитку та функціонування.

Отже, «Вступ до перекладознавства» передбачає не лише ознайомлення студентів із перекладацькою термінологією, завданнями та обов'язками перекладача, а й залучення студентів до усвідомленої систематичної перекладацької роботи.

Тема 1

Історичні засади перекладознавства

За часів Київської Русі в державі існувало багато політичних, культурних, торгівельних зв'язків із сусідніми країнами, з Візантією, Францією, Німеччиною, східними державами. Це вимагало великої кількості перекладачів (тлумачів) із грецької, латинської, арабської, німецької, скандинавської та тюркської мов. Крім усних, існували вже й писемні переклади. Серед перших – анонімні з високим професійним рівнем: «Троянська притча», «Олександрія» (роман О. Македонського).

XIV–XVII ст. – у цей період більшу частину займають переклади релігійної літератури.

Максим Грек, вчений-монах, у XIV ст. у Москві заснував школу перекладачів. Першими відомими перекладачами на Русі були Власій, Дмитро Курмятів, Ніл Герасимов.

XV ст. ознаменувалося перекладами творів ораторського мистецтва: «Голосіння через падіння великого города» (про взяття Константинополя турками), лицарських романів, книг із географії, медицини, алхімії.

XVII ст. – перші спроби віршованих перекладів: псалмів, творів німецьких поетів.

Чеська дослідниця Светла Матхадзерова відновила, базуючись на багатьох стародавніх джерелах, судження про переклад у давні часи:

- 1) необхідність перекладати силу і розум;
- 2) щодо міської літератури перевага віддавалася вільному перекладу;
- 3) при переданні релігійних текстів вживався переклад від слова до слова.

Основними судженнями XIV–XVII ст. були:

- a) граматична теорія перекладу, тобто важливість збереження граматики іншої мови – школа М. Грека;

б) синтетичні судження, тобто переклад і смислу, і форми викладу, – Сімон Полоцький, Данте, Цицерон.

Для XVII ст. узагалі характерний синтез крайніх тенденцій за змістом і літературою, вільний і чітко дослівний переклад (взаємопроникнення тенденцій перекладу релігійної та міської літератури).

XVIII ст. є переломним та перехідним періодом для Російської імперії. Потреба в релігійній літературі падає, навіть сам Петро I заборонив перекладати релігійні тексти, негативно ставився до дослівного перекладу. Цей час припадає на переклад книг практичного змісту з військової справи, техніки, точних наук, питань права; підвищується інтерес до художньої літератури (античних творів, праць філософів, істориків, тогочасних французьких поетів).

Друга половина XVIII ст. ознаменувалась оптимістичним пафосом, що не могло не відбитися в теорії перекладу: перекладачі зрозуміли важкість перекладу, проте вважали за можливе подолати її. Тредіаковський стверджував: «Це дійсно важко, але не вище за людські можливості. Перекладач від творця лише ім'ям різниться. Якщо творець був вигадливим, то і перекладач має бути ще вигадливішим». Як і на Заході, в епоху класицизму існувала свобода у виборі перекладацьких засобів, визнання за перекладачем такої самої ролі, як і за автором (можливість спрощувати, скорочувати). Впродовж цього століття в оригінальній та перекладеній літературі тривав процес створення літературної мови. Поети були водночас і перекладачами (Ломоносов, Державін, Тредіаковський, Сумароков). Також у XVIII ст. з'явилися перекладачі-професіонали, було створено організацію «Зібрання» (близько 114 осіб), де намагалися перекладати іноземні книги.

На початку XIX ст. утверджується тенденція до зміни оригіналу (німецька балада Бюргера «Ленора» у перекладі Жуковського була названа «Людмила», у перекладі Катеніна – «Ольга». В. А. Жуковський зазначав: «Перекладач у прозі є рабом, перекладач у віршах є суперником».

О. С. Пушкін дуже сильно вплинув на переклад. Він перекладав небагато текстів, але у різні періоди життя обирав залежно від своїх смаків різні тексти, був супротивником дослівного перекладу, його праці-переклади межують з оригінальною творчістю.

П. А. Вяземський мав протилежні погляди: свої принципи втілював у перекладах кримських сонетів Адама Міцкевича (перекладав їх прозою), дотримуючись форм польської мови, однак цей шлях не став популярним.

Середина XIX ст. – у літературі характерна боротьба між двома тенденціями: мистецтво для мистецтва та мистецтво для народу. З 1840 до 1860 р. – найбільша у XIX ст. кількість віршових перекладів. Плещеев та Михайлов (мистецтво для народу) перекладали сатиричні вірші Гейне, Т. Шевченка, філософську поезію Гете та Беранже. Фет, Майков, Мей, О. К. Толстой (мистецтво для мистецтва) перекладали любовну лірику Гейне, його історичні балади, філософську поезію Гете, Беранже, балади Гете. Спільне у перекладачів обох груп – прагнення передати художню своєрідність оригіналу та створити близький до нього ефект.

Яскравою фігурою серед перекладачів прози 40–60-х рр. XIX ст. був Іринарх Введенський (перекладав Ч. Діккенса та Теккерея). Він вільно поводився з текстом, намагаючись відобразити емоційне забарвлення, проте це призвело до того, що він додавав цілі фрази та абзаци; були стилістичні огріхи. Однак він довгий час вважався зразком у перекладі й увійшов до енциклопедії Брокгауза та Ефона. Він вважав, що перекладав так, як висловився б автор, проживаючи в Російській імперії.

Кінець XIX – початок XX ст. – у літературному процесі час кризи реалізму та підготовка до сприймання модернізму. Кількість перекладів зростає, а їх якість знижується. Видатні перекладачі цього часу: Вейнберг, Кронеберг, Гербель, Мін, Лихачов, Холодковський. У цей період з'являлося багато перекладів одразу ж після виходу оригіналу, заново

перекладалися твори минулих століть: «Дон Кіхот», «Робінзон Крузо», «Подорожі Гулівера».

Загальні тенденції перекладачів цього періоду такі:

1) відсутність системи, що призводило до смислових та логічних помилок;

2) вокабулярна бідність.

У середині ХХ ст. однією із серйозних праць із перекладознавства можна вважати книгу С. Баснет-Макгайр «Перекладацькі дослідження», в якій вона запропонувала класифікувати історію перекладознавства не за періодами, а за напрямками і виділила цілу низку таких тенденцій:

а) насамперед ще в Давньому Римі проявилися дві протилежні течії. З одного боку, розвивався «вільний переклад», тобто був доступний грецький оригінал і перекладач прагнув створити гідний йому твір. З іншого боку, перекладачі віддавали перевагу дослівності, оскільки навіть зміна одного прийменника могла спричинити обвинувачення в ересі;

б) наступна тенденція в перекладі пов'язана з формуванням нових європейських мов. Тут у перекладах відзначаються численні наслідування й запозичення як засіб збагатити стиль та мову. У той же час прагнення використовувати класику для ствердження національних мов, що характерно для епохи Відродження, призводило до багатьох вільностей у перекладі;

в) окремий напрямок становить «переклад, що виправляє» (особливо популярний у Франції 18-го сторіччя), коли перекладачі перебудовували по-своєму, «поліпшували» твори авторів відповідно до вимог «гарного смаку»;

г) «романтизм» і «постмодернізм». Прихильники таких концепцій (Шлегель, Шеллі, а пізніше Шлейєрмахер), підкреслюючи роль перекладів у розвитку літератури та культури народу, боролися за збереження дивовижності, чужорідності мови, що свідчило про новизну, приналежність до іншої культури.

Головні судження цього періоду:

1. Літературний текст – це цілісна структура, що входить до загальної структури з іншими текстами. Мета перекладу – передати цілісність, і для досягнення цього можливі будь-які зміни.

2. Перекладач – це насамперед читач, який інтерпретує текст.

3. Переклад – це складний процес, що проходить під впливом безлічі факторів. Передати еквівалентно все, що міститься в оригіналі, неможливо. Необхідний вибір, а звідси й принципова множинність рішень.

4. Переклад – це евристичний процес, спроба перекинути місток між різними епохами та світами, тому об'єктивного перекладу не буває, у кращому разі досягається вдале розкриття розбіжності світів.

5. Переклад (як і будь-яке тлумачення) – це різні форми висловлень про оригінал.

Сучасне перекладознавство сформувалось як самостійна наукова дисципліна переважно в 60-х роках двадцятого сторіччя. Післявоєнне розширення міжнародних контактів у всіх сферах людського спілкування, що викликало різке збільшення потреби в перекладах і перекладачах, стало могутнім стимулом для зростання теоретичних досліджень перекладацької діяльності. За останні 50–60 років з'явилася величезна кількість праць, надзвичайна різноманітність теоретичних концепцій і методів дослідження.

Сучасне перекладознавство – наслідок міждисциплінарних досліджень, що використовують методи цілої низки наук (літературознавства, когнітивної й експериментальної психології, нейрофізіології та етнографії).

Унаслідок багатьох об'єктивних і суб'єктивних причин більшість праць у сфері теорії перекладу має більш-менш яскраво виражену лінгвістичну основу. Для успішного формування лінгвістичного перекладознавства існує ціла низка важливих передумов:

1. У другій половині ХХ сторіччя мовознавство значно розширило сферу своїх інтересів. Від виняткової уваги до розвитку й структури мовних систем воно звернулося до широкого кола проблем, що визначають можливість використання мови як знаряддя думки і засобу мовної комунікації. У центрі уваги лінгвістів виявилася смислова сторона мовних одиниць і мовних витворів, зв'язок мови з мисленням, реальною дійсністю, із суспільством і культурою, з іншими знаковими системами. З'явилися нові лінгвістичні дисципліни та сфери дослідження, такі як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, соціолінгвістика, лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів. Мовознавство перетворилося на справжню макролінгвістику – цілий комплекс лінгвістичних дисциплін, що вивчають усе різноманіття форм, способів, наслідків й особливостей існування мови в людському суспільстві. Лише така лінгвістика могла зайнятися теоретичним осмисленням сучасної перекладацької діяльності.

2. Спроби створити систему машинного перекладу, передати функції перекладача комп'ютеру, здатному виконувати цю роботу набагато швидше й дешевше. Але вчені-лінгвісти переконалися, що основні перешкоди в цій сфері – не в обмежених можливостях комп'ютера, а в недостатності наших знань про сутність перекладацького процесу, необхідних для створення повноцінних програм, багато розроблювачів-лінгвістів звернулося до вивчення перекладу «людського», сподіваючись таким шляхом вирішити проблеми.

3. Суб'єктивний фактор. Виникла потреба в масовій підготовці професійних перекладачів, яка призвела до створення численних перекладацьких шкіл та груп, що переважно створювалися в університетах та інститутах іноземних мов. У ролі викладачів перекладу поряд із самими перекладачами були університетські вчені-філологи та лінгвісти, що одні з перших усвідомили необхідність теоретичного осмислення перекладацької діяльності для розроблення науково обґрунтованих навчальних програм.

4. Зміни в характері перекладацької діяльності. У ХХ столітті усе більш важливе місце – і за обсягом, і за соціальною значущістю – стали займати переклади текстів спеціального характеру – інформаційних, економічних, юридичних, технічних тощо (якщо в художній літературі головним завданням є передати художньо-естетичний бік оригіналу, то в таких перекладах на першому плані – власне мовні проблеми). Тобто перекладач мусить вирішувати суто лінгвістичні проблеми, обумовлені розбіжностями в семантичній структурі й особливостях використання двох мов у процесі комунікації. А, отже, вивчати такі перекладацькі проблеми доцільно лінгвістичними методами.

Водночас багато вчених, які зробили значний внесок у розвиток сучасного перекладознавства, не вважають себе лінгвістами, а деякі з них особливо підкреслюють обмеженість і неправомірність лінгвістичного підходу до дослідження перекладацької діяльності. Це викликано тим, що перекладознавство є особливою науковою дисципліною, що має багато інтердисциплінарних аспектів. Сама по собі одна лінгвістика не може розкрити всю багатогранність цього складного виду діяльності.

Видатний американський лінгвіст Ю. Найда, який зробив великий внесок у розвиток сучасного перекладознавства, пропонує звести різні теорії перекладу до чотирьох основних підходів:

- філологічного;
- лінгвістичного;
- комунікативного;
- соціосемантичного.

Філологічний напрямок виник історично раніше за інші, зосередився переважно на проблемі відповідності перекладу тексту оригіналу, на принципах адекватності перекладу, заснованих на філологічній інтерпретації перекладних текстів. Визначення понять адекватності та

еквівалентності й сьогодні залишається в центрі уваги перекладачів.

Лінгвістичний підхід є природним наслідком того, що переклад завжди має справу з двома мовами. Основна увага приділяється змістовим відношенням між оригіналом і перекладом.

В основу **комунікативного підходу** покладене запозичення в теорії комунікації основних понять, таких як джерело, повідомлення, рецептор, зворотний зв'язок, кодування та декодування.

Соціосемантичний підхід зосереджує увагу на соціальних аспектах і взаємодії різних знакових систем у реальних актах вербальної комунікації.

Як і будь-яка наукова дисципліна сучасне перекладознавство створювалося зусиллями вчених багатьох країн, насамперед тих, де перекладацька діяльність була широко розвиненою. Чимала заслуга в цій сфері належить вітчизняній українській науці. Теоретичне осмислення перекладацької діяльності має безсумнівне практичне значення. Вивчення праць вітчизняних і зарубіжних теоретиків перекладу відіграє важливу роль у підготовці майбутніх перекладачів.

Сфери життя, де переклад відіграє дієву роль:

1. Духовний розвиток людського суспільства. Яскравим прикладом є переклад Біблії, зокрема Старого Завіту стародавньою грецькою мовою для короля Єгипту Птолемея Другого 250 р. до н. е., виконаний 72 палестинськими перекладачами за 70 днів. Звідси і його назва Септуагінта (від лат. сімдесят). Проте значно більший вплив на духовний розвиток європейських народів мав переклад розмовною латинською мовою Біблії (Vulgata) вченим монахом Ієронімом у IV ст. н. е., яка дуже вплинула на поширення християнства. Не менше значення для поширення магометанства мав і переклад Корану.

2. Художня література, як соціально і духовно обумовлене явище, також завдячує саме перекладові у своїй

появі в різних націй. Художня література Стародавнього Риму була започаткована перекладом гомерівської поеми «Іліада» власним гімном Анони та відредагуванням другої гомерівської поеми «Одіссея», виконаних 240 р. до н. е. грецьким ученим Лівієм Андроніком. Започаткована названими творами, а саме їх перекладами, римська література дала світові такі блискучі імена, як поет і драматург Невій Гней, поет Енній Квінт, політичний діяч і письменник Цицерон Марк Туллій, поет Вергілій Марон Публій та інші.

3. Від перекладів духовної літератури бере свій початок у Х ст. (після прийняття християнства в Київській Русі) й українська художня література, яка почала розвиватися на основі кириличного письма. Першими перекладами були духовні гімни, що співались у церквах. Не менш чітко звучить сучасна українська мова і в перекладі гімну Іоанна Златоуста «Радуйся, Благодатная Богородице Діво, із Тебе возсія бо Сонце правди». За перекладами гімнів прийшли переклади Євангелій та Біблій XI–XII ст.: Остромирового Євангелія, Реймського Євангелія, Мстиславового Євангелія, Галицького Євангелія та інших. Одночасно з цими перекладами виконувались і переклади Псалтирів, «Апостолів», філософських праць Плутарха, Платона, Сократа, Аристотеля. Усе це дало поштовх до написання оригінальних творів руськими письменниками й істориками, зокрема «Оповідки минулих літ» Нестора, поема «Слово о полку Ігоревім», які започаткували українську літературу.

4. Виконуючи функцію засобу відтворення й передачі лексичних та змістових значень окремих лексичних та змістових одиниць мовлення, переклад завжди переносить у мову перекладу всі лексичні та змістові одиниці мови оригіналу. Зокрема поняття-неологізми, яких не було доти у мові перекладу. Переклад, таким чином, не лише забезпечує введення нових слів і виразів, що несуть нові поняття, які досі не існували у тій чи іншій мові (укр. комп'ютер, Інтернет, аудит). Переклад ще й маркує принесені ним слова, визначає їх галузь

функціонування, вказує на соціально-політичну епоху входження запозиченого слова в національну мову.

5. Лише завдяки перекладу різних філософських праць давніших та сучасних мислителів виробилися конкретні суспільно-політичні орієнтації у практиці державного устрою та вибору відповідних форм місцевого й державного врядування.

6. Переклад є невід'ємним елементом у міжнародній, зовнішньополітичній та військовій діяльності.

Сьогодні, коли загроза з боку держав-агресорів може порушити стабільність у цілому світі, роль перекладу, а отже й перекладачів, щодалі більше зростає.

Тема 2

Об'єкт, предмет дослідження. Переклад і споріднені дисципліни

Переклад визначається як один із видів мовної діяльності, що зводиться до процесу передачі думок, висловлених однією мовою засобами іншої. Іншими словами, це процес взаємодії двох мов. А якщо це так, то цей вид практичної діяльності спирається на лінгвістичний субстрат.

Володіння професією перекладача передбачає досконале знання двох мов – мови-джерела (source language) та мови перекладу (target language) в усіх аспектах – лексичному, граматичному, стилістичному, історичному, культурологічному і багатьох інших. Адекватний і повноцінний переклад зумовлює правильну, точну й повну передачу особливостей і змісту оригіналу та його мовної форми.

Існує багато визначень перекладу, вони розрізняються за формальним і структурним підходами. Наприклад: «переклад – це заміна елементів або структур однієї мови на елементи іншої» (Хомський, Кейд, Розенцвейг, Найда). Є також семантичне й функціональне тлумачення перекладу, наприклад: «переклад – це передання мовою перекладу найближчих

еквівалентів оригінального повідомлення з точки зору значення та стилю» (Табер, Найда).

Західноєвропейські фахівці, маючи на увазі процес перекладу, здебільшого вживають термін «трансляція», оскільки при цьому потрібно чітко розрізняти його два види: усний та письмовий. Результат праці письмового перекладача в будь-який час можна оцінити. Більшість із письмових перекладачів працюють у сфері професійного перекладу, спеціалізуючись при цьому в конкретних фахових галузях чи мовних комбінаціях. Нерідко така спеціалізація відзначається своєрідністю (наприклад, переклад документів, переклад у сфері засобів масової інформації, конференційний переклад, редагування комп'ютерного перекладу, літературний переклад тощо). Діяльність усного перекладача уможливорює будь-коли й будь-де спілкуватися з носіями інших мовних культур. Такий перекладач володіє специфічною технікою синхронного та послідовного перекладу, як і перекладу на перемовинах чи пошепки. При цьому усний перекладач повинен не лише вільно володіти відповідними мовами, а й набути достатні знання з тем, що слугують об'єктом перекладу.

Наука письмового та усного перекладу є молодого сферою дослідження, їй усього близько 30 років. До завдань цієї науки можна віднести такі напрями:

- 1) аналіз процесів комунікації;
- 2) сприяння розумінню та взаєморозумінню під час реалізації цих процесів;
- 3) вироблення навичок для оволодіння технікою усного чи письмового перекладу, для чого застосовуються відповідні оптимальні методи, що водночас виявляють та формують індивідуальні особливості перекладача;
- 4) виявлення критеріїв оцінювання якості результатів усного чи письмового перекладу, запропонованого тексту вихідної мови у вигляді тексту мови перекладу, який можна будь-коли проконтролювати або виправити.

Отто Каде належить першість у запровадженні термінів «транслят» як продукту процесу усного чи письмового перекладу і «транслятор» як автора перекладу.

Цікавою теорією перекладу є теорія скопосу (Веймєсра – 1978) – загальна теорія перекладу, згідно з якою основою процесу перекладу є його мета, а перекладач виступає експертом, що несе відповідальність за оптимальне досягнення мети. Пояснити поняття скопосу перекладу можна як виконання певної обраної функції чи дотримання певної стратегії перекладу. Вибір стратегії перекладу знаходиться у прямій залежності від скопосу, тобто мети. За цією теорією перекладач має право передавати особливості культури, адресата та ситуації мовою перекладу, тобто відповідати очікуванням цільової культури (чи групи) або порушувати ці норми. Наприклад, перекладаючи художній твір, один перекладач відтворює дослівно ідіоматичні вирази для передачі своєрідності оригіналу; метою іншого перекладача є відтворення філософських настанов твору, тому його стратегія спрямована на створення тексту зрозумілого та перенасиченого іншомовними словами; для третього перекладача важливим є застосування якомога більшої кількості перекладацьких методів (передача синтаксичних особливостей тексту оригіналу) тощо. Отже, ця теорія не абсолютизує вимог до перекладу, а ставить на перше місце стратегічний вибір самого творця перекладу, тобто перекладача, який діє відповідно до скопосу, мети, визначеної замовником перекладу, ним самим або цільовою аудиторією.

У зв'язку з багатогранністю та багатоаспектністю процесу перекладу стає зрозумілим той факт, що наука про переклад тісно пов'язана з багатьма як лінгвістичними, так і нелінгвістичними дисциплінами. Розглянемо деякі важливі зв'язки.

1. Теорія перекладу та фонологія

Власне фонологічні проблеми не відіграють першорядної ролі для перекладу, оскільки об'єктом перекладу є не окремі

звуки, а тексти, висловлювання, зміст. Разом з тим для усного перекладу істотне значення має звукова сфера функціональних текстів (наприклад, творів драматургії, лібрето, літургічних творів, промов, поетичних творів, рекламних текстів тощо). Саме правильна передача звукових чи інтонаційних образів може забезпечити бажаний вплив інформації, що перекладається. Зрештою часто завданням письмового перекладача є передача на письмі імпліцитно закодованої звукової інформації у вихідній мові, щоб відтворити в мові перекладу необхідний ефект. Не можна забувати також про те, що голос, вимова та слух (зокрема й музичний) належать до найважливіших риторичних інструментів професійного перекладача. У процесі навчання практики перекладу потрібно особливу увагу звертати на формування чіткої вимови, впевненого голосу, красивих і правильних інтонаційних рисунків (тут і тембр голосу, висота тону, пауза, темп мовлення, сила й висота тону, наголоси в реченні тощо). При цьому на передній план виступає не адекватна передача фонетичних особливостей мови, якою перекладають, а намагання через власні артикуляційні можливості передати, з одного боку, настрій мовця і змістові характеристики його інформації та водночас, з іншого боку, вдало екстраполювати ці властивості на ґрунт мови перекладу, використовуючи багатство останньої.

2. Теорія перекладу і синтаксис

Переклад – це насамперед міжтекстовий, інтерлінгвальний, інтеркультурний процес, оскільки між вихідним текстом та текстом перекладу існують культурно, історично, ментально обумовлені варіації. На практиці доводиться враховувати певні правила першочергового застосування видів текстів або його функцій. Ці правила прийнято називати правилами преференції. Саме вони зумовлюють необхідність контрастивного описування та застосування своєрідностей вихідної мови та мови перекладу. До таких преференцій можна віднести, наприклад, порядок слів у реченні, насамперед місця найважливішого слова у

висловлюванні. В німецькій мові інформативно найбільш навантажене слово частіше розміщене наприкінці речення, в англійській мові – на початку речення, що не є обов'язковим явищем для української мови. Із цих міркувань особливої уваги заслуговує переклад складнопідрядних речень. Значні труднощі для перекладача з англійської мови українською становить переклад конструкцій з герундієм, інфінітивом; з німецької мови – переклад складних багаточленних іменників або поширених атрибутивних конструкцій, що не є притаманним українській мові. Не можна забувати також нинішню тенденцію, надто для усного перекладу, до спрощення речень, уникнення складних конструкцій, речень-періодів, які утруднюють як процес перекладу, так і його сприйняття.

3. Теорія перекладу і стилістика

Як відомо, основною метою стилістики є виявлення взаємин між мовою та мовленнєвою ситуацією, що досліджується також і прагматикою. З позиції теорії перекладу важливо, що стилістика пропонує специфічні моделі, які описують ситуативні фактори, що впливають на мову. До таких факторів відносять географічне походження мови чи діалекту; соціальний прошарок, який може в українській мові породжувати соціолект – з його особливостями вживання; час чи епоху походження інформації, які надають їй особливої специфіки, зокрема й архаїки; характер мовного висловлювання (монологічний чи діалогічний); рівень близькості й довіри між суб'єктом та об'єктом висловлювання (наприклад, неприпустимо для офіційно-діалогового стилю українське звертання «шановний пане» передавати англійською мовою як «*Dear gentleman*»); сфера вживання (тут мають на увазі професійні мови, мови установ, науки, публіцистики, журналістики, навіть мови окремих періодичних видань на кшталт відомої в усьому світі «*Times*»).

4. Теорія перекладу й семантика

Уже навіть перекладачі-початківці помічають, що лексичні системи двох мов у багатьох випадках не збігаються.

На це є причини історичного, культурного, географічного, демографічного і подібного характеру. Це особливо відчувається на рівні побутової лексики. Відомо, наприклад, що, завдяки своєму способу життя чи кліматичним умовам араби розрізняють близько 40 видів коней, як ескімоси близько 30 назв льоду. Такі відповідності/невідповідності на міжмовному рівні є об'єктом дослідження структурної семантики, що водночас так важливо з позиції теорії та практики перекладу. Фахівець-перекладач повинен володіти попередніми знаннями, аби, наприклад, українське слово «їдальня» не перекладати, незалежно від контексту, будь-яким відповідником із ряду «*canteen*», «*diningroom*», «*refectory*» і т. д. На окрему увагу заслуговують міжмовні омоніми, об які часто «спотикаються» перекладачі (не можна буквально перекладати «*complexion*» українським «комплексія», якщо в англійській мові це слово означає «колір обличчя»). Подібні невідповідності у сфері фахової лексики поступово нівелюються завдяки міжнародній професійній комунікації або завдяки цілеспрямованій нормалізаторській діяльності у сфері термінології.

Саме контекст спроможний допомогти перекладачеві виявити ті рамкові конструкції, семантичні «згустки» (так звані фрейми), яких бракує в окремо взятому реченні. В нашому прикладі таким фреймом може виступати вказівка в контексті на місце розташування цієї їдальні. Подібні особливості досліджує власне фреймова семантика, що водночас пов'язана з теорією мовленнєвих актів. За допомогою цієї теорії виявляється намір мовця (іллокуція), який не впливає із самої форми висловлювання (наприклад, фраза «*I am hungry*» може мати на меті не лише констатацію стану, а й побажання, пропозицію сісти чи піти куди-небудь поїсти). В англійській мові іллокуцію часто ідентифікують чи уточнюють модальні частки, на що має звертати увагу перекладач. Останній повинен детально володіти іллокутивними особливостями різних форм ввічливого звертання в обох мовах. Потрібно зауважити, що зв'язок теорії

перекладу із семантикою відзначається далеко ширшим колом питань, крім тут наведених.

5. Теорія перекладу й термінознавство

Порівняно недавно на стику кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних науково-технічних спеціальностей – виникла наука «термінознавство». Чи не найважливішим завданням цієї дисципліни є те, щоб процес утворення та вживання термінологічних найменувань зробити більш керованим, сприяти регіоналізації професійного спілкування, взаєморозумінню спеціалістів. Отже, не потрібно особливо заглиблюватися, щоб зрозуміти, що завдання термінознавства та науково-технічного перекладу спільні. Це також важливо з огляду на те, що кількість термінологічних одиниць у розвинених мовах бурхливо зростає і в багато разів перевищує кількість загальноживаних слів. Зростає потреба і в науково-технічному перекладі, про що свідчить хоча б той факт, що кількість науково-технічних перекладів у західноєвропейських країнах становить близько 2/3 від загальної кількості перекладів. Додаткові труднощі становить і розмаїття фахових мов, як і нерідко вимушений поділ лексики на наукову та технічну, оскільки останнє дійсно демонструє у тексті різне мовне навантаження. Таким чином, праця термінолога підпорядковується потребам науково-технічного перекладу. Одним із завдань термінознавства вважається термінологічне планування та нормування для забезпечення взаєморозуміння між фахівцями різних країн. Окремо можна виділити блок питань, пов'язаних із виявленням та фіксацією в традиційному чи електронному вигляді термінологічних одиниць, тобто термінографію, або, як ще її модно називають, термінологічним менеджментом, який може дати як кінцевий результат відповідні термінологічні бази даних, без яких не в змозі обійтися жоден перекладач науково-технічної інформації як на усному, так і на письмовому рівні.

6. Теорія перекладу й семіотика

Семіотика – наука про знаки та знакові системи. За Ф. де Соссюром, можна розрізняти в знаковій ситуації наявність трьох чинників: сигніфікант (означальне, суб'єкт), сигніфікат (означуване, об'єкт, денотат) та поняття про нього.

Знаком найвищого рівня можна вважати текст, оскільки в ньому є всі три наведені чинники. Текст містить знаки нижчого рівня (речення, окремі лексичні одиниці). Всі вони разом становлять систему кодів тексту. Завдання перекладача полягає в його правильному та цілеспрямованому кодуванні й переведенні в систему адекватних кодів іншої мови. Виходячи з особливостей процесу перекладу, Р. Якобсон слушно розрізняє три види системи кодів:

- 1) інтралінгвальний переклад (інтерпретація мовного знаку за допомогою інших знаків тієї самої мови);
- 2) інтерлінгвальний (інтерпретація мовного знаку за допомогою іншої мови);
- 3) інтерсеміотичний переклад, або трансмутація (інтерпретація мовних знаків за допомогою немовних систем).

Уже з наведеного можна зробити висновок про незаперечний зв'язок теорії перекладу із семіотикою, про їх взаємовплив та збагачення.

7. Теорія перекладу та інформатика

Якість перекладу вимірюється насамперед кількістю тієї необхідної та достатньої інформації в тексті перекладу, що була запропонована у вихідному тексті. Наука інформатика допомагає виявити, проаналізувати, оцінити цю інформацію. Саме завдяки теорії інформації з'явилася комп'ютерна лінгвістика, яка водночас зробила процедуру перекладу оперативнішою, об'єктивнішою та до певної міри автоматизованою. Останнім часом вчені пропонують автоматизовані системи пошуку інформації, різні варіанти машинного перекладу (хоча такий переклад може відігравати лише допоміжну роль), методики автоматичного реферування та компресії тексту;

формується комп'ютерні бази даних та електронні словники як окремих лексичних систем, так і мов у цілому.

8. Теорія перекладу і психологія та психолінгвістика

На якість перекладу істотно впливає і сам характер особистості перекладача, його характер, вміння володіти собою тощо. Все це ґрунтовно досліджується психологією. Для теорії та практики перекладу важливо те, яким чином позбутися хвилювання й уникнути стресу під час конференційного перекладу, або як перекладачеві оволодіти вмінням гнучкого переходу на необхідний темп мовлення при синхронному перекладі. Крім того, велике значення мають психологічні дослідження для дидактики перекладу, наприклад, для виявлення оптимального шляху в процесі одержання фахової освіти від перекладача-початківця до висококваліфікованого викладача. Ще ближче до проблем теорії перекладу знаходиться психолінгвістика – наука на стику між мовознавством та психологією. Психолінгвістика досліджує ментальні та пізнавальні процеси, які супроводжують перекладача на шляху опанування вихідного тексту та продукування трансляту, окремим об'єктом є виявлення механізмів сприйняття й розуміння тексту.

Тема 3

Переклад у мирний та військовий час

Переклад є фахом високого інтелектуального рівня і тлумачі та перекладачі мають свідомо використовувати під час перекладу різних мовних одиниць відповідні одиниці конкретного мовного рівня – фонологічного, лексичного, синтаксичного й суперсинтаксичного. Причому обох мов – як мови перекладу, так і мови оригіналу, кожна з яких не обов'язково є рідною мовою перекладача, як, наприклад, у таких країнах, як Індія, Пакистан, Гана чи Нігерія, де офіційною, тобто державною, є відповідно англійська та гінді, чи англійська й

урду, чи відповідно лише англійська, як у Нігерії, тобто не обов'язково рідна мова перекладача. Тим часом у Нігерії, Камеруні, Мавританії, Чаді та деяких інших країнах Африки офіційною мовою є мова колишньої метрополії – французька, як це було колись і в колишній радянській імперії, де офіційною мовою була російська. Тому тлумачення на державному рівні здійснювалося фактично російською мовою, що далеко не завжди була рідною мовою тлумача. Проте незалежно від того, якою мовою – рідною чи державною (офіційною) виконується переклад, кожен перекладач повинен:

а) вільно володіти найперше літературним/орфоепічним мовленням кожної із цих двох чи більше мов, якими він здійснює переклад. Щоправда, сьогодні в усіх країнах світу володіння однією іноземною мовою для фахового тлумача вже часто-густо вважається недостатнім, тим більше для тлумача, який працює на високому державному рівні. Перевага віддається таким тлумачам, які бездоганно володіють двома чи більше іноземними мовами, за знання яких відповідно підвищуються його вартість і статус, його заробітна плата;

б) бути достатньо обізнаними з необхідними краєзнавчими аспектами держав, до яких вони час від часу навідуються самі чи зустрічаються із представниками цих держав у своїх рідних установах;

в) бути добре обізнаними з історією цих країн, з їх найвизначнішими історичними особами, культурою та літературою;

г) розуміти особливості географічного розташування та політичне становище країн, з мовою яких він/вона працює, природні ресурси, стан економічного розвитку, звичаї народів та їх традиції;

д) знати все про життєвий рівень народів країн, з мовою яких він/вона працює, найголовніші риси їх національного характеру;

е) зобов'язаний знати найголовніші говірки відповідної іноземної мови. Наприклад, діалект столиці Великої Британії

кокні чи баварський діалект у Німеччині, провансальський діалект у Франції чи неаполітанський в Італії.

Види діяльності перекладача за мирного часу значно відрізняються від їхньої діяльності у воєнний чи близький до воєнного час.

У воєнний час тлумачі можуть залучатися для виконання таких бойових завдань:

1) розвідка в тилу ворога для встановлення/вивідання у місцевого населення чи у представників/службовців ворожої сторони найрізноманітніших потрібних даних, що цікавлять військове командування. А саме: а) місце розташування казарм (живої сили ворога); б) установа родів військ (піхота, кавалерія, моторизовані частини, морська піхота); в) установа видів озброєння ворога (ручна автоматична зброя, гармати, танки, авіація, ракетні війська і типи ракет) тощо; г) засоби забезпечення ворожих військ залізничним, річковим чи морським транспортом, авіатранспортом); д) джерела/засоби водопостачання; е) розташування складів пального та продовольства й інше;

2) викрадення самому чи в складі групи або захоплення вказаної командуванням особи і доправлення її до визначеного місця. Так, під час Другої світової війни англійці та французи вивозили (за їх згодою чи викрадали) потрібних їм для боротьби з гітлерівцями людей, як, наприклад данського вченого в галузі ядерної фізики Нільса Бора, якого спершу переправили до Швеції, а звідти над Північним морем, уночі літаком до Великої Британії. Причому його переправляли в холодному бомбовому відсіці літака, де він ледь не замерз на великій висоті. Пілотам при цьому було суворо наказано в разі перехоплення літака німецькими винищувачами скинути «вантаж» у води зимового Північного моря.

Ще одним із багатьох випадків такої операції було викрадення з німецького концтабору хороброго французького генерала Анрі Жіро, якого забрали нібито на допит переодягнені в есесівських офіцерів французькі й англійські розвідники і

переправили того самого 1942 р. до Північної Африки, де він продовжував воювати під командуванням генерала Де Голя проти гітлерівської армії фельдмаршала Роммеля.

Англіїці й американці насильницьки, проти його волі, вивезли з гітлерівського рейху 1945 року українського вченого в галузі нічного бачення Олександра Смакулу й змусили його працювати у США. Причому в усіх подібних операціях брали безпосередню чи опосередковану участь люди, які були або тлумачами, або розвідниками. Останні завжди можуть працювати за потреби і як тлумачі або перекладачі, оскільки завжди всебічно володіють мовами зацікавлених суб'єктів спілкування. Більше того, вони можуть настільки досконало опановувати мову ворога чи супротивника, що їх не можна відрізнити від його єдинокровних співвітчизників. Зокрема, так сталося 1915 року під час успішного наступу німецьких військ у роки Першої світової війни в горах Арденнах, коли англо-французькі війська вже не стримували ворога, який просувався на Париж. І саме в цей сприятливий для німецького командування час на одному з високих гірських мостів, коли через нього проходив німецький військовий ешелон із підкріпленням для наступаючої німецької армії, стався страшенний вибух. Сотні німецьких солдатів та офіцерів загинуло, сотні було скалічено. Їх допомагав рятувати, власне організував і проводив рятувальні роботи німецький фельдфебель (за його документами – Ганс Нойман). Вище німецьке командування гідно оцінило мужній подвиг фельдфебеля і нагородило його найвищою державною нагородою – Залізним Хрестом і місячною відпусткою додому. За тією адресою «до батьків» поїхали, дізнавшись про «подвиг» земляка, і кореспонденти місцевої газети. На свій подив, у тому селі вони зовсім не виявили такого фельдфебеля. Зате через деякий час в англійських газетах з'явився портрет того самого «фельдфебеля», лише вже в англійській військовій формі капітана, який був нагороджений за «вдалі дії», що допомогли союзним військам зупинити наступ німців. Отже, той

«відважний фельдфебель» був не ким іншим, як відповідно підготовленим англійським розвідником-диверсантом, який виконував завдання свого командування у тилу ворога. Там же, очевидно, він удосконалив і свої знання та вміння з німецької мови настільки, що його не могли запідозрити ні за вимовою, ні за наголосами, ні навіть за манерами поведінки чи жестами, що він не німецької крові чи не їх виховання;

3) виконання і ганебної ролі провокатора, як це було з московським розвідником М. Кузнецовим, який, убиваючи німецьких чиновників і військових в окупованому місті Рівному, підкидав листівки, в яких повідомлялося, що ті вбивства – нібито помста українських націоналістів за своїх знищених німцями товаришів. Своїми діями Кузнецов спровокував терор гітлерівців проти УПА і діячів української культури, які були однаково вороже налаштовані як проти німців, так і проти червоної Москви. За ці вчинки Кузнецова було ліквідовано відповідними органами УПА 1944 року;

4) ходіння в бойову розвідку у складі відібраної групи бійців для знищення складів військової техніки, прифронтової залізничної станції/колії, гаражів із танками, бронетранспортерами, ангарів із літаками, аеродромів, польових вузлів радіозв'язку, бензо- та газосховищ, продовольчих складів, водосховищ, резервуарів чи цистерн із паливом для позбавлення ворожої техніки (вантажних машин, танків, авіації) пального, або захоплення бензовозів і переганяння їх через лінію фронту у свій тил і подальшого використання пального своїми транспортними засобами;

5) діставання безпосередньо з ворожих окопів чи прифронтової зони «язика», бажано офіцера, зокрема штабного, для вивідання від нього таких важливих даних, як кількісний склад ворожих військ (кількість полків, батальйонів, нумерація дивізій, корпусів, армії, кількість гармат, танків/літаків, кількість бойового поповнення після останніх боїв, настрої солдатів, зміст листів рідних із тилу, планів наступальних дій ворога тощо);

б) допит приведеного «язика», військовополонених, перебіжчика для вивідання від нього (чи від них) згадуваної вже вище або додаткової цінної інформації;

7) звернення через гучномовець до оточених ворожих військ (їхньою мовою) із переконливим закликком припинити безглуздий опір і переходити лінію бойових дій з піднятими над головою руками, здаватися в полон під гарантію збереження їм життя, гуманного поводження згідно із Женевськими конвенціями про захист військовополонених, їх лікування, дозвіл листування з рідними тощо.

Дуже часто для цього скидаються з літаків листівки, в яких поряд із правдивою інформацією ворожа/воююча сторона подає близьку до правди чи й зовсім неправдиву інформацію, аби викликати сумніви солдатів у тому, що стверджує їх пропаганда чи їх командири, аби деморалізувати військо ворога, викликати в його лавах занепад морального і бойового духу. Ось приблизно (як принаймні можна собі уявити за тих обставин) якого змісту лунало звернення до гітлерівських солдатів фельдмаршала Паулюса, оточених під Сталінградом узимку 1943 року, виголошене майбутнім керівником НДР Е. Гонекером: «Дорогі співвітчизники, обмануті біснுவатим фюрером легкою прогулянкою по республіках СРСР! Солдати й офіцери 6-ї доблесної армії! Ви оточені з усіх боків могутньою Радянською Армією. На ваших очах щодня гинуть ваші друзі від куль та холоду й голоду. Всі армії фюрера вже давно відігнані більш як на сто кілометрів від вашого «котла». Не діждатися вам жодної допомоги ні наземним, ні повітряним шляхом. Здавайтеся в полон, і ви побачите після війни своїх батьків і матерів, своїх дітей і коханих. Не вірте гітлерівським офіцерам, які змушують вас віддавати своє життя за біснுவатого фюрера. Далі чинити опір не лише безглуздо, а й злочинно. Всі ваші танки і бронетранспортери стоять мертві без пального, радянська ж авіація поповнилася найдосконалішими літаками і надпотужними бомбами, вони наступаючим ударом знищать вас усіх. Тому єдиний шанс вижити – здатися і врятувати своє

життя. Завтра буде вже пізно! Переходьте лінію фронту з піднятими вгору руками! Скористайтесь останньою наданою вам нагодою зберегти своє життя!»;

8) використання перекладачів при парламентарях – групі озброєних солдатів з білим прапором, які приходять у розташування ворожої оборони, щоб вручити від свого військового командування армії/фронту такі пропозиції чи вимоги ворожій стороні/бойовій частині: а) тимчасове перемир'я для виведення важкопоранених чи поховання полеглих; б) ультимативну вимогу скласти зброю і здатися в полон оточеним ворожим з'єднанням, як це було наприкінці січня 1943 р. у Сталінграді. Тоді з парламентарями від 6-ї армії генерала В. І. Чуйкова ходив тлумачем і виклав усно вимогу (перед врученням документального підтвердження своїх слів) колишній студент перекладацького відділення Київського державного (тепер національного) університету ім. Т. Шевченка М. Дятленко. Цього разу ультиматум із рук М. Дятленка розлучені німецькі офіцери взяли, тоді як попередні парламентарі були розстріляні після оголошення вимог, з якими вони прийшли. М. Дятленкові пощастило: перекладений ним ультиматум радянського командування таки прийняв фельдмаршал Паулус і німецька армія почала організовано здаватися в полон. Цим було завершено одну з найбільших битв Другої світової війни; в) ведення переговорів про досягнення домовленості воюючих сторін щодо уникнення бойових дій у конкретно визначених місцях фронту для збереження визначених авторитетними міжнародними організаціями історичних пам'яток світового значення – славетних міст, природних заповідників/ландшафтів, від пошкодження, руйнування чи знищення. Зокрема, така домовленість була досягнена між наступаючими з півдня Італії військами союзників та командуванням німецьких армій 1943 року про виведення німецьких військ за межі вічного міста і розмінування всіх об'єктів у ньому. Для цього було визначено район перенесення лінії фронту на належну відстань від Рима. Після точно

визначеного терміну підновилися ще жорстокіші бої за звільнення Італії. Аналогічні домовленості були двічі під час Другої світової війни між німцями та греками щодо Афін, окупованих гітлерівською Німеччиною разом із усією Грецією 1941 року і звільнених самими греками 1944-го;

9) допомога військовій адміністрації на окупованих унаслідок воєнних дій територіях у спілкуванні із цивільним населенням і проведення найрізноманітніших заходів. Жодне розпорядження окупаційної влади, як і жодне звернення іншомовного населення до керівників окупаційної влади, не може бути почутим або розв'язаним без прямої участі й допомоги перекладачів.

Лише завдяки тлумачам налагоджується постачання різних продуктів і товарів та їх організований розподіл між населенням. Тлумачі допомагають підшукати керівників місцевого самоврядування і сприяють їм у зміцненні їх влади, забезпеченні працею населення, організації навчання в школах, боротьбі зі злочинністю, організації молодіжних осередків, виданні місцевих газет і т. д.

Наведені вище випадки використання тлумачення у воєнний час жодною мірою не применшують значення перекладу як писемної форми відтворення у цей самий важкий період життя держав та їх народів.

Праця і важливість та відповідальність письмового перекладача у мирний та воєнний час нічим не поступаються, а в деяких випадках можуть вважатися навіть більш значущими, ніж праця тлумача. Наприклад, коли йдеться про юридичну відповідність перекладеного матеріалу, його автентичність оригіналові. Так, якщо в багатьох випадках тлумачення забезпечує передачу лише частини змісту або загального змісту дискурсу (чи й писемного мовлення, тексту), то переклад як форма писемного відтворення оригіналу має забезпечити і стильову та стилістичну його відповідність текстові оригіналу. Тому, наприклад, контракт чи закон, угода, якщо переказати їх зміст, ніколи не матиме легітимної (юридичної) сили документа.

Його ніколи не візьмуть до уваги як документ чи правовий доказ у судових справах сторін ні на приватному, ні тим більше на міждержавному рівні. Тим часом переклад був і завжди є не лише доказовим, конкретним і юридичним, тобто правовим, але часто й історичним документом. Підтвердженням цьому є переклад відповідей міністерства (власне міністра) закордонних справ Сербії на ноту-ультиматум австро-угорського уряду як реакцію на вбивство членом патріотичної організації Млада Босна студентом Гаврилом Принципом наступника (коронного принца) Франца Фердинанда та його дружини у серпні 1914 року в м. Сараєво. Надіслана відповідь німецькою мовою на ультиматум так майстерно завуальовувала відмову виконувати вимоги відповідних пунктів ультиматуму, що австрійські перекладачі й урядовці міністерства закордонних справ спочатку не могли зрозуміти, які вимоги серби погоджуються виконати, а які відмовляються. Повні відповіді на кожен пункт вимог ультиматуму свідчили, нібито Сербія погоджувалася виконати головні його вимоги, тимчасом як численні застереження й обумовлення відкидали геть кожен пункт австрійців. Додаткове вивчення австрійським урядом сербської відповіді дало сербам деякий час для кращої підготовки до війни, яку зрештою Австро-Угорщина оголосила Сербії, переконавшись, що та відкидає всі неприйнятні для неї вимоги австрійців. Ці відповіді Сербії на австро-угорський ультиматум (власне переклад відповідей австрійцям) вважається і сьогодні шедевром дипломатичної творчості міністрів закордонних справ і перекладацької майстерності у відтворенні таких документів.

У воєнний (як і в мирний) час перекладачам досить часто доводиться працювати над розшифруванням різних закодованих документів і матеріалів. Яскравим прикладом розшифрування таких дещо прозоро закодованих матеріалів англійських розвідувальних служб відомий з періоду Другої світової війни. Так, коли німецькі війська під командуванням фельдмаршала Роммеля майже притиснули знекровлені війська англо-французів у Північній Африці до берегів Атлантичного океану,

англійські дипломати підкинули в одному мадрридському ресторані, де, як вони знали, працювали співробітники німецької розвідки, зашифровану фальшивку. В ній нібито давався шифрований наказ своїм агентам у південних портах Франції – Марселі, Тулоні й Сеті – приготуватися до якнайкращої зустрічі й чітко організованого отримання, розвантаження та розміщення надмірної кількості марокканських сардин. Розгадавши невдовзі цей «документ», німецькі тлумачі-розшифрувальники зрозуміли під «сардинами» висадку англо-французького десанту на півдні Франції, і командування заходилося перекидати німецькі військові частини з Північної Африки до південних французьких портів. Цим негайно скористався англійський головнокомандувач пошарпаних військ у Північній Африці, перегрупував свою армію, одержав поповнення та підкріплення і невдовзі наніс по скорочених і надто ослаблених німецьких військах фельдмаршала Роммеля такого неочікуваного і сильного удару, що вони почали панічно відступати, а невдовзі, зазнавши великих втрат і не одержуючи підкріплень, просто панічно тікати. Цей успіх союзників було досягнуто не без допомоги «розшифрування» закодованого фальшивого донесення, якому повірили німецькі спецслужби та генеральний штаб гітлерівських збройних сил.

До конкретних фахових обов'язків перекладача у воєнний час входить іще ціла низка інших завдань, які він має завжди ретельно виконувати і постійно опрацьовувати. Найнагальніші з них як для воєнного часу зводяться переважно до таких:

1. Переклад із рідної мови на іноземну підготовлених листівок для ворожої території (для цивільного населення та для солдатів фронтової зони ворожої армії).

2. Зведення й узагальнення свідчень військовополонених, повідомлень перебіжчиків, зізнань здобутих «язиків».

3. Щоденні зведення повідомлень та відгуків іноземної преси про перебіг військових дій на суші, морі та в повітрі з ворожими військами. Постійний перегляд і реферативний переклад відгуків іноземних інформагентств про бойові дії і

повідомлень про втрати власних військ і військ ворога на землі, морі та в повітрі, відгуки іноземної преси про найбільші битви.

4. Узагальнені звіти про повідомлення радіо, телевізійних мереж різних країн, зокрема й нейтральних, їх оцінка становища кожної воюючої сторони.

5. Переклад повідомлень про реакцію світової громадськості на порушення Женевських угод про поводження з військовополоненими та цивільним населенням на окупованих територіях.

6. Переклад ультимативних нот, заяв і звернень ворожої сторони та союзних / нейтральних держав і міжнародних організацій.

7. Розшифрування і переклад таємних ворожих документів.

8. Запис і переклад перехоплених радіопередач і телефонних розмов.

9. Переклад умов/статей про перемир'я/мир між воюючими сторонами тощо.

10. Переклад інструкцій для користування захопленими зразками ворожої зброї, боєприпасів, ліків тощо.

Зміст праці перекладача у мирний час, зрозуміло, значно відрізняється як своїми умовами (за столом, в освітленому приміщенні, за наявності найрізноманітніших потрібних словників і технічних засобів, за повного спокою та зручності робочого часу), так і за об'єктом праці – власне за матеріалами, які він постійно чи періодично перекладає. Залежно від своєї спеціалізації перекладач може працювати над різножанровими текстами (художня література; науково-технічна література найрізноманітніших галузей: машинобудування, автобудування й експлуатація літаків та гвинтокрилів, кораблебудування тощо; комп'ютерна техніка і машинний переклад та багато іншого).

Як легко переконатися лише із перелічених, але далеко не всіх тем і галузей знань народного господарства, праця перекладача у мирний час набагато багатоганніша, ніж його праця у військовий час. У мирний час перекладачі (як і тлумачі)

працюють на розвиток суспільства, на примноження його багатств, над удосконаленням техніки, науки, здоров'я народів.

Тема 4

Адекватність та еквівалентність у перекладознавстві

У російському й українському перекладознавствах останнього століття термін *адекватність*, безсумнівно, належить до чи не найчастіше використовуваних. Спробував визначити його чи не вперше А. А. Смирнов, віднісши його до художнього перекладу, в якому «шляхом точних еквівалентів чи задовільних субститутів (замін) ...відтворені всі наміри автора...». Іншими словами, «адекватним перекладом» Смирнов називав лише такий переклад художнього твору (тексту), в якому передано всі властиві оригіналу/першотвору особливості/якості змісту, художнього рівня й авторської прагматичної спрямованості/орієнтації. Тим часом у всіх провідних західних мовознавствах, як і у США, за винятком тих країн Європи, що входили до Варшавського блоку (хоча й частково), єдиним терміном для позначення досконалого і достовірного («адекватного») перекладу залишався й до сьогодні залишається термін *еквівалентний переклад*. Чи не першими вжили цей термін і похідний від нього іменник *еквівалентність* ще в 50-ті роки французькі лінгвісти Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне. Їм належить і визначення *еквівалента* в перекладі, під яким вони вважали не що інше, як близький відповідник. Причому будь-якого рівня відповідник мовній одиниці оригіналу – від слова до словосполучення, речення або тексту/твору.

На Заході терміном *еквівалент/еквівалентність* не лише аж надто широко користуються, як зазначає відомий німецький перекладознавець А. Нойберт, а й досить часто (як і термінами *адекватність* та *адекватний переклад* на теренах держав колишнього СРСР) зловживають.

У колишньому радянському мовознавстві термін *еквівалентний переклад*, а отже й *еквівалентність*, з'являється (не без прямого впливу західних перекладознавців і на знак солідарності з ними) чи не вперше у працях провідних московських теоретиків і практиків перекладу В. Комісарова, а через рік і в праці Я. Рецкера. Так, починаючи з 70-х років минулого століття, у вітчизняному перекладознавстві поряд із терміном *адекватний переклад* широко починає вживатися фактично в тому самому значенні *повний, точний, рівноцінний* переклад, але найчастіше – термін *еквівалентний переклад*. Однак цей термін не витіснив найпоширенішого ще від початку ХХ ст. термін *адекватний переклад*, що продовжував і подеколи продовжує вживатися й сьогодні.

Поняття перекладацької еквівалентності. Перший рівень еквівалентності

Одним із основних завдань перекладача є максимально повне передання змісту оригіналу. Потрібно розрізнати потенційно досяжну еквівалентність, під якою розуміють максимальну спільність змісту двох різномовних текстів, припущену різницею мов, і перекладацьку еквівалентність – реальну смислову близькість текстів оригіналу й перекладу, що досягається перекладачем у процесі перекладу.

Межею перекладацької еквівалентності є максимально можливий (лінгвістичний) ступінь зберігання змісту оригіналу під час перекладу, але у кожному окремому перекладі смислова близькість із оригіналом різною мірою та різними засобами наближається до максимальної.

Різниця у системах мови оригіналу (МО) і мови перекладу (МП) й особливостях створення текстів на кожній із цих мов різним ступенем можуть обмежувати можливість повного зберігання у перекладі змісту оригіналу. Тому перекладацька еквівалентність може ґрунтуватися на зберіганні (та відповідно втраті) різних елементів смислу, що містяться в оригіналі. Залежно від того, яка частина змісту передається у перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняють

різні *рівні (або типи) еквівалентності*. На будь-якому з них переклад забезпечує міжмовну комунікацію.

Будь-який текст виконує якусь комунікативну функцію: повідомляє про факти дійсності, виражає емоції, встановлює контакт між комунікантами, вимагає від рецептора якоїсь реакції або дії тощо. Наявність у процесі комунікації такої мети визначає загальний характер переданих повідомлень, а також їх мовного оформлення. Порівняємо такі фрази, як: «*На столі лежить кавун*», «*Як я люблю кавуни!*», «*Дай мені, будь ласка, кавун*», «*Ти чуєш, що я сказав?*». У кожному із цих висловлювань, крім значень окремих слів та структур і конкретного змісту усього повідомлення, можна виявити й узагальнений функціональний зміст: констатацію факту, експресію, спонукання, пошук контакту. Текст може послідовно або одночасно виконувати декілька комунікативних функцій – вищенаведені висловлювання можуть створити зв'язний текст.

Частина змісту тексту (висловлювання), що вказує на загальномовленнєву функцію тексту в акті комунікації, є *метою комунікації*. Вона становить «похідний» («припущений», «переносний») смисл. Він наявний у висловлюванні в прихованому вигляді й виводиться із висловлювання як смислового цілого. Окремі мовні одиниці беруть участь у створенні такого смислу вже не безпосередньо через своє власне значення, а побічним шляхом, становлячи з іншими одиницями смислове ціле, яке слугує основою для вираження за його допомогою додаткового смислу. Сприймаючи висловлювання, реципієнт повинен не тільки збагнути увесь зміст, а й витягнути з нього додаткову інформацію. Вона повідомляє не лише про те, що несе джерело, а й «що він хоче цим сказати».

Еквівалентність перекладів *першого* типу полягає у збереженні лише тієї частини змісту оригіналу, що становить мету комунікації: (1) *Maybe there is some chemistry between us that doesn't mix.* – *Буває, що люди не зходяться характерами.* (2) *That's a pretty thing to say!* – *Як не соромно!* (3) *Those evening*

*bells, those evening bells, how many a tale their music tells. –
Вечірній дзвін, вечірній дзвін, як багато дум наводить він.*

У прикладі (1) мета комунікації полягала в переданні переносного значення, що й становить головну частину змісту висловлювання. Тут комунікативний ефект досягається за рахунок своєрідного художнього зображення людських стосунків, що порівнюються із взаємодією хімічних елементів. Такий непрямий опис інформації визнано перекладачем неприйнятним для МП і замінено іншим, певним чином менш образним висловлюванням, яке забезпечує, однак, необхідний комунікативний ефект.

У прикладі (2) мета комунікації полягає у вираженні емоцій мовця, обуреного попереднім висловлюванням співрозмовника. Для відтворення у перекладі цієї мети перекладач використав одну із стереотипних фраз, що виражають обурення у рідній мові, хоча мовні засоби, які становлять її, не відповідають одиницям оригіналу.

І, нарешті, у прикладі (3) загальною функцією оригіналу, яку перекладач прагне всіма засобами зберегти, є поетичний вплив, що ґрунтується на звукописі, римуванні й розмірі.

Як бачимо з наведених прикладів, метою комунікації є найзагальніша частина змісту висловлювання, властива висловлюванню цілком. Вона і визначає його роль у комунікативному акті.

Для відношень між оригіналами й перекладами такого типу характерним є: 1) непорівнянність лексичного складу й синтаксичної організації; 2) неможливість зв'язати лексику та структуру оригіналу й перекладу відношеннями семантичного перефразування або синтаксичної трансформації; 3) відсутність реальних чи прямих логічних зв'язків між повідомленнями в оригіналі й перекладі, які б дозволяли стверджувати, що в обох випадках «повідомляється про одне й те саме»; 4) найменша спільність змісту оригіналу й перекладу порівняно з усіма іншими перекладацькими, що визначаються еквівалентами.

Таким чином, у поданому типі еквівалентності в перекладі говориться нібито «зовсім не те», про що йдеться в оригіналі. Цей висновок справедливий щодо всього повідомлення в цілому, навіть якщо одне чи два слова в оригіналі мають прями чи непрямі відповідники у перекладі. Англійське прислів'я *«A rolling stone gathers no moss»* описує ситуацію, що досить легко передається в українському перекладі, наприклад: *«камінь, що котиться, моху не збирає»*. Але з цієї ситуації реципієнт перекладу не одержить тієї мети комунікації, що міститься в оригіналі. Для нього сама ситуація не вказує досить чітко, як до неї потрібно поставитися, «добре» чи «погано», що немає «моху». У той же час для англійського реципієнта зрозуміло, що у цій ситуації «мох» втілює добробут, багатство, добро і що його відсутність – явище негативне. Таким чином, ситуація, описана англійським прислів'ям, припускає висновок, що потрібно не вештатися світом, а сидіти вдома, накопичуючи добро. Еквівалентним перекладом буде українська фраза, що має аналогічну емотивну настанову і максимально відбиває стилістичну (поетичну) функцію оригіналу (форму прислів'я). Оскільки опис тієї самої ситуації не забезпечує необхідного результату, перекладач має використовувати повідомлення, що описує іншу ситуацію. Спроба задовольнити зазначені вимоги дає приблизний переклад: *«Хто на місці не сидить, той добра не висидить»*.

Другий рівень еквівалентності

У другому типі еквівалентності загальна частина змісту оригіналу й перекладу не лише передає однакову мету комунікації, а й відображає одну й ту саму позамовну ситуацію. Ситуацією називають сукупність об'єктів і зв'язків між ними, те, що описується у висловлюванні. Будь-який текст містить інформацію про щось, є співвіднесеним із якоюсь реальною чи уявленою ситуацією. Комунікативна функція тексту здійснюється через ситуативно-орієнтоване повідомлення. Не можна уявити зв'язний текст, у якому б ішлося «ні про що», так само як не може існувати думка без предмета думки.

Більш повне відтворення змісту оригіналу в другому типі еквівалентності порівняно з першим, де зберігалася лише мета комунікації, аж ніяк не означає передання всіх смислових елементів оригіналу. Збереження зазначуваності на однакову ситуацію супроводжується у перекладах цього типу значними структурно-семантичними розбіжностями з оригіналом. Справа в тому, що визначувана ситуація – це складне явище, яке не може бути описаним в одному висловлюванні повністю, у всьому розмаїтті його сторін, властивостей та особливостей. Кожне висловлювання описує відповідну ситуацію шляхом вказування на деякі її окремі ознаки. Одну й ту саму ситуацію можна описати через різні комбінації властивих особливостей. Наслідком цього є можливість і необхідність ототожнення ситуацій, що описуються з різних сторін. У мові з'являються набори висловлювань, що сприймаються носіями мови як синонімічні, незважаючи на повний незбіг мовних засобів, що їх становлять.

У зв'язку з цим виникає необхідність розрізняти саме факт вказування на ситуацію та спосіб її опису, тобто частину змісту висловлювання, що вказує на ознаки ситуації, через які вона відображається у висловлюванні. Ті, хто користується мовою, здатні усвідомлювати ідентичність ситуацій, описаних різними засобами. А це означає, що у змісті будь-якого висловлювання наявна інформація, яка дозволяє робити висновки як про те, яка ситуація описується, так і про те, які ознаки використано для її опису. Різниця між ідентифікацією ситуації та засобом її опису відображає своєрідність відносин між мовою, мисленням і реальністю, що підлягає опису. У змісті висловлювання наявні не самі ситуації та їх ознаки, а лише їх мовленнєві образи, що передаються у вигляді якихось відомостей чи інформації, тобто у вигляді повідомлення. Характер відображення обраних ознак та внутрішня організація інформації про них становлять логічну структуру повідомлення. Одиниці смислу, що відображають окремі ознаки ситуації, становлять загальні поняття – змістові категорії. Спільність

змісту таких ситуацій цілком ґрунтується на екстралінгвістичному досвіді комунікантів. Із життєвого досвіду нам відомо, що для того щоб людину можна було побачити у певному місці, необхідно, щоб вона туди прийшла, тобто знаходилася там. Із цього роблять висновок, що «вона там майже не буває» і «ми її рідко там бачимо», означають «одне й те саме».

Спільність змісту можна виявити і внаслідок різних змістовних категорій, наприклад: *Ніч уже майже минула / Скоро буде світати. Вона нікуди не виходить / Вона веде самотній спосіб життя. Вона добре збереглася / Вона виглядає молодшою за свій вік.* Тут наявні логічні, головним чином причинно-наслідкові зв'язки.

Ідентифікація ситуації – це відображення у змісті висловлювання якоїсь реальної ситуації шляхом одного з можливих способів її опису. У свою чергу, спосіб опису ситуації – це відображення у змісті висловлювання тих ознак ситуації, які використано для її ідентифікації й узагальнено у вигляді змістових категорій.

При другому типі характерна ідентифікація в оригіналі й перекладі однієї й тієї самої ситуації за змінення способу її опису. Основою слугує універсальний характер відносин між мовою й екстралінгвістичною реальністю.

Другий тип перекладацької еквівалентності не базується на спільності значень використаних мовних засобів. Ось декілька прикладів: *He answered the telephone – Він зняв слухавку. You are not fit to be in a boat – Тебе не можна пускати в човен. You see one, you have seen the mall – Усі ведмеді схожі один на одного.*

У цих висловлюваннях більшість слів та синтаксичних структур не знаходить безпосередньої відповідності у тексті перекладу. Разом з тим можна стверджувати, що між джерелом і перекладом цієї групи існує більша спільність змісту, ніж за еквівалентності першого типу. Зіставимо, наприклад, переклади:

(1) *That's a pretty thing to say – Як не соромно!* (2) *He answered the telephone – Він зняв слухавку.*

У (1) йдеться про різні явища, між якими не можна помітити якогось реального зв'язку. Спільність оригіналу й перекладу полягає лише в тому, що в обох випадках можна зробити однакові висновки про емоційне ставлення мовця до попереднього зауваження його співрозмовника. У (2) незіставні мовні засоби оригіналу й перекладу фактично описують один і той самий вчинок, вказують на однакову реальність, оскільки спілкуватися телефоном можна лише знявши слухавку. В обох текстах йдеться про різне, але те саме. Про такі висловлювання часто кажуть, що вони «виражають іншими словами *одну й ту саму думку*»: *Stop, I have a gun! – Стій, стрілятиму! Reduction on taking a quantity – Оптовим покупцям знижка.*

Для відношень перекладацької еквівалентності другого типу характерним є: 1) непорівнянність лексичного складу та синтаксичної організації; 2) неможливість зв'язати лексику й структуру оригіналу й перекладу відношеннями семантичного перефразування або синтаксичної трансформації; 3) збереження у перекладі мети комунікації, оскільки збереження домінантної функції висловлювання є обов'язковою умовою еквівалентності; 4) збереження у перекладі вказівки на одну й ту саму ситуацію, що доводиться існуванням між різномовними повідомленнями прямого реального або логічного зв'язку, який дозволяє стверджувати, що в обох випадках «повідомляється про одне й те саме».

Третій рівень еквівалентності може бути охарактеризований такими прикладами: *Scrubbing makes me bad-tempered. – Від миття підлоги у мене псується настрій. London saw a cold winter last year. – Минулого року зима в Лондоні була холодною. That will not be good for you. – Це може погано для вас скінчитися.*

Зіставлення оригіналів та перекладів цього типу виявляє такі особливості:

1) відсутність паралелізму лексичного складу й синтаксичної структури;

2) неможливість зв'язати структури оригіналу й перекладу відношеннями синтаксичної трансформації;

3) збереження у перекладі мети комунікації та ідентифікації тієї самої ситуації, що й в оригіналі;

4) збереження у перекладі загальних понять, за допомогою яких здійснюється опис ситуації в оригіналі, тобто збереження тієї частини змісту первісного тексту, що має назву «засіб опису ситуації».

Відношення між змістами оригіналу й перекладу в цих випадках класифікуються формально-логічними відношеннями між поняттями: рівнозначності, підпорядкування, контрадикторності, перехрещення. Наявність таких зв'язків слугує додатковим показником більшої смислової спільності з оригіналом порівняно з вищерозглянутими випадками. Ця спільність основних понять означає збереження структури повідомлення, коли для опису ситуації в оригіналі й перекладі обираються одні й ті самі ознаки. Якщо у попередніх типах еквівалентності у перекладі зберігалися відомості щодо того, «для чого повідомляється зміст оригіналу» та «про що у ньому повідомляється», то тут уже передається і «що повідомляється в оригіналі», тобто яка сторона ситуації, що описується, становить об'єкт комунікації.

У межах одного способу опису ситуації можливі такі види семантичного варіювання: 1) ступінь деталізації опису (означає більшу чи меншу експліцитність перекладу порівняно з оригіналом: *I saw there was a question asked. – Я бачив у газетах, що був запит*); 2) спосіб об'єднання у повідомленні ознак, що підлягають опису (поняття, узагальнювальні обрані ознаки ситуації, сполучаються у повідомленні за певних правил його побудови); 3) напрямок відносин між ознаками (при описі ситуації з різних точок зору синонімічні повідомлення можуть пов'язуватися відносинами конверсивності: *Професор приймає іспит у студентів / Студенти складають іспит професорові*);

4) розподіл окремих ознак у повідомленні (порядок переліку ознак у тексті перекладу може бути іншим, ніж в оригіналі).

У вищеописаних трьох типах еквівалентності спільність змісту оригіналу й перекладу полягала у збереженні основних елементів змісту тексту. У змісті будь-якого висловлювання виражається якась мета комунікації через опис якоїсь ситуації, що здійснюється певним засобом (шляхом відбору деяких ознак поданої ситуації). У першому типі еквівалентності у перекладі зберігається лише перша із зазначених частин змісту оригіналу (мета комунікації), у другому типі – перша й друга (мета комунікації та опис ситуації), у третьому – всі три частини (мета комунікації, опис ситуації та спосіб її опису).

Вираз «частина змісту» не означає «частина висловлювання» чи «зміст частини висловлювання». Частини змісту не розміщені у змісті лінійно, так, щоб в одній частині виражалася мета комунікації, а в іншій – опис ситуації. Вони виражаються усім складом висловлювання, одна через іншу.

Четвертий рівень еквівалентності. Використання у перекладі синонімічних структур, порядку слів, типів речень

Для того щоб два висловлювання в оригіналі й перекладі були цілком тотожними, необхідний повний збіг не лише мети комунікації, опису ситуації, а й їх лексичних одиниць, а також синтаксичних відношень між ними. Змісту висловлювання не існує поза значенням мовних одиниць, що його становлять. Вони не лише сумісно виражають функціонально-ситуативні аспекти змісту висловлювання, а й вносять у цей зміст і додатковий зміст, який також входить у повідомлення.

У різних умовах комунікації на перший план виходять окремі смислові елементи висловлювань, і в такому разі вибір того чи іншого слова або синтаксичної структури набуває важливої ролі у змісті всього повідомлення.

Якщо у перших трьох типах еквівалентності елементи смислу зберігалися за незначного збігу мовних засобів, то в четвертому типі еквівалентності відтворюється і значна частина значень синтаксичних структур оригіналу. Тут уже зберігаються

відомості не лише «для чого», «про що» й «що» говориться у тексті оригіналу, а й частково і «як це говориться». Максимально можливе збереження синтаксичної структури оригіналу й перекладу називають синтаксичним паралелізмом.

Відношення між оригіналом та перекладом четвертого типу еквівалентності характеризуються такими особливостями:

1) значний, хоча й неповний паралелізм лексичного складу – для більшості слів оригіналу можна підібрати відповідні слова в перекладі з близьким змістом;

2) використання у перекладі синтаксичних структур, які аналогічні структурам оригіналу або пов'язані з ними відношеннями синтаксичного варіювання;

3) зберігання у перекладі трьох частин змісту оригіналу й мети комунікації, вказання на ситуацію та спосіб її опису.

Зміст висловлювання має значну спільність, відрізняючись лише додатковою інформацією, що міститься у кожній окремій структурі: *He was never tired of old songs. – Старі пісні йому ніколи не набридали.*

Порядок слів має важливе значення при четвертому типі еквівалентності, тому що використання аналогічної структури нерідко стає можливим лише за умови змінення порядку слідування слів у поданій структурі.

При перекладі можливе й варіювання між простими, складносурядними та складнопідрядними реченнями. Різниця між типами речень має певну комунікативну значущість.

П'ятий рівень еквівалентності. Можливі розбіжності у предметно-логічному значенні

У п'ятому типі еквівалентності досягається максимальний ступінь близькості змісту оригіналу й перекладу, що може існувати між текстами різних мов:

I saw him at the theatre. – Я бачив його в театрі. The house was sold for 10 thousand dollars. – Будинок був проданий за 10 тисяч доларів.

Для відношень між оригіналами й перекладами цього типу характерні:

1) високий ступінь паралелізму в структурній організації тексту;

2) максимальна співвіднесеність лексичного складу: в перекладі є відповідності всім повнозначним словам оригіналу;

3) збереження у перекладі всіх основних частин змісту оригіналу.

Отже, до чотирьох частин змісту, що зберігалися в четвертому типі еквівалентності, додається максимально можлива спільність окремих сем, що входять у значення співвіднесених слів оригіналу й перекладу. Ступінь такої спільності визначається можливістю відтворення в перекладі окремих компонентів значення слів оригіналу.

Унаслідок розбіжностей у нормі й узусі МО та МП відмова від використання у перекладі найближчого за змістом відповідника фіксується регулярно, перешкоджаючи повній реалізації еквівалентності п'ятого типу.

Тема 5

Засоби перекладу для досягнення адекватності

Фердинанд де Соссюр вважав свого часу, що завдання лінгвістики полягає в її саморозмежуванні та самовизначенні. Тому для перекладознавчих пошуків велику роль відіграє визначення вихідних категорій та встановлення їх меж. Ураховуючи те, що перекладознавство (як і лінгвістика тексту) є інтегральним курсом, що поєднує набуті нами знання в галузях теоретичної фонетики, граматики, лексикології, країнознавства, необхідність чітко визначити основні категорії перекладу як складної операції, так і його результату значно зростає. Однак всупереч цьому в сучасних перекладознавчих студіях відсутнє не лише однозначне розуміння вихідних категорій, а й щонайменше бажання інтегрувати категорії (того, що перекладається і за допомогою чого це здійснюється) у виваженій перекладознавчій системі.

Істотний різнобій стосується, зокрема, таких важливих категорій, як шляхи та засоби перекладу. Тому в теоретичних джерелах досить часто трапляється синонімія зазначених термінів. Загалом, за образним порівнянням Ю. Найди, переклад – це своєрідна позика, коли доводиться віддавати 200 доларів не тими самими грошима, які бралися, а іншими монетами та банкнотами на ту саму суму. Розмінною валютою виступають засоби перекладу.

Засоби перекладу – лексика та типові конструкції, що слугують для оптимального відображення змісту, стильових характеристик та загального фону при відтворенні оригіналу, розподіляються на дві великі групи: лексикографічні засоби (формальні відповідники) та авторські засоби (функціональні відповідники). *Лексикографічні засоби*, ґрунтуючись на словникових тлумаченнях, охоплюють дві підгрупи: еквіваленти (одиничні відповідники) та варіанти (множинні регулярні відповідники). Термін «еквівалент» (лат. *aequivalens*, *-tis* «рівноцінний», тобто однаковий за величиною) позначає «постійний, або регулярний та однозначний відповідник» між одиницями мови оригіналу й перекладу, тому для позначення ширшого кола цих співвідношень доцільніше користуватися терміном «відповідник». Еквівалентами є однозначні словникові тлумачення, звичні для власних назв (*Ukraine, France*) та специфічних термінів (*senator, printing-press*).

Регулярними відповідниками, на думку перекладознавців, є:

1) одиничні та варіантні відповідники на рівні фонем, морфем, слів, одиничних словосполучень та речень, зафіксованих у двомовних, загальних та спеціальних словниках (*cereal* – 1) злак, 2) каша);

2) не зафіксовані у цих словниках відповідники, форми яких, однак, виводяться на основі складних та похідних слів чи вивченої спеціальної літератури (*LSS* – служба безпеки на воді);

3) не зафіксовані двомовними (чи синонімічними) словниками мовні синоніми, які за набором смислових ознак

відповідають закономірним відповідникам. Ці синоніми виявляються на основі активного словника рідної мови самого перекладача (*pot luck party* – вечірка в складчину).

Лексичні варіанти можуть стосуватися й вибору (залежно від контексту чи навіть тексту) словникових відповідників, що належать до певних синонімічних рядів. Тому при перекладі з української англійською (і навпаки) необхідно вибирати ті варіанти, що є оптимальними до загального контексту. *Kidami*, можна, наприклад, палити (*to give up smoking*), зовсім іншим буде переклад «кидати роботу» (*to quit*).

Граматичні відповідники (однотипні й різнотипні) також бувають регулярними, якщо вони в українській мові максимально наближаються до значень відповідних форм та конструкцій англійської мови. Однотипні відповідники мають аналогічні значення та форми для МО та МП (*я маю це переробити* – *I have to remake it*), а різнотипні не збігаються за формою та функцією (*цю сукню потрібно переробити* – *this dress needs altering*). Важливо вирізнити серед однотипних відповідників їх важливий вид – граматичні відповідники, які, будучи єдино можливими для МО та МП, мають істотні розбіжності за формою за максимальної близькості значень. Ураховуючи їх сингулярність, ці відповідники можна кваліфікувати як псевдотрансформації (*I hear my heart beating* = *я чую, як б'ється моє серце*). Отже, псевдотрансформаціями є слова та конструкції перекладу, для яких за будь-якого контексту відсутній інший спосіб вираження відповідних значень.

Проте звертання лише до лексикографічних тлумачень не дозволяє здійснити адекватного перекладу. Більше того, умови контексту (чи самого тексту) можуть спонукати перекладача відмовитися від використання формального відповідника. Такі обставини спонукають перекладачів вдаватися до авторських засобів.

Авторські засоби використовують, як правило, у тих випадках, де лексикографічні джерела перестають бути

достатньо ефективними. Переклад стосується тих предметів, які відсутні у мові перекладу (наприклад, *писанки* в англійській мові). У цьому разі автор застосовує як авторські засоби: а) безеквівалентну лексику та їх частковості: реалії (локальні або темпоральні екзотизми), що за своєю суттю є прямими запозиченнями, б) їх смислові кальки; в) дескриптиви та г) трансформації.

Безеквівалентна лексика містить у собі реалії, тимчасово чи випадково безеквівалентні терміни та структурні екзотизми. *Реалії* (за термінологією Р. П. Зорівчак) чи *локальні* та *темпоральні екзотизми* (за термінологією О. І. Карпенка) – це слова, що відображають реалії життя інших народів – англійського (*Уолл-стріт, авеню, бос*) чи українського (*гетьман, тлумач*) світу. *Дескриптиви* (описові слова та словосполучення) перекладачі, як правило, використовують для заміщення екзотизмів. У такий спосіб *писанка* перекладається як *Easter Egg* (екзотизм: *pisanka*); паска як *Easter Bread* (екзотизм: *paska*), голубці як *cabbage rolls* (екзотизм: *holubets*) тощо. У такий спосіб дескриптив наближає іншомовного читача до зовнішньої форми іншомовного світу.

На протигагу дескриптивам, що описово передають характеристики перекладного поняття (терміна), не зачіпаючи його внутрішньої форми, *кальки* ґрунтуються на дослівному перекладі словосполучень чи складних слів. У найвідоміших кальках завдяки гарному мовному чуттю кращі перекладачі, враховуючи актуальність перекладного поняття, зуміли досягти оптимального поєднання рідномовних засобів та іншомовного змісту. «*Сині панчохи*» як зневажливо-насмішкувате позначення відлюдькуватих та дивакуватих незаміжніх жінок були запозичені (як і в російській *синие чулки* та німецькій *Blaustrumpf*) із англійської (*blue stockings*). Саме сині панчохи (за взірцем студентів Кембриджа та інших вищих навчальних закладів Великої Британії, яким доводилося часто відволікатися від світських забав заради наукових занять), носили

інтелектуалки – члени гуртка навколо англійської письменниці Мері Уортлі Монтег'ю (1689–1762).

Ці три групи авторських засобів, як правило, вже вийшли за межі із індивідуальних досягнень перекладача і стали груповим надбанням, тобто відносно часто використовуються в друкованих, електронних та усних редакціях мас-медіа.

Неперекладність мовних одиниць

Багато мовних одиниць та мовних явищ і форм слів, словосполучень та речень не мають окремих змістових, а найчастіше звукових/фонемних, морфологічних, лексичних і структурних еквівалентів у мові перекладу. Тобто, цим мовним одиницям чи явищам у мові перекладу не існує рівноцінних відповідників на тому самому рівні стратифікації мовних одиниць. Вони є неперекладними в прямому розумінні цього слова. Отже, поряд із перекладністю існує також таке явище, як *неперекладність*.

Які саме мовні одиниці, наприклад, англійської та української мов належать до неперекладних у кожній із них?

1. Одним із найбільших таких класів є різні *національні оніми* (наймення). Наприклад, англійські та українські жіночі й чоловічі імена, що лише транскодуються (транскрибуються чи транслітеруються), власне передаються українськими звуками й літерами типу *Abby/Abigail Еббі/Ебіреїл, Nonie Ноні, Pearl Перл* та інші, значення яких ми не розуміємо.

Чимало українських жіночих та чоловічих імен слов'янського кореня є також неперекладними. Наприклад: *Vira Vira, Богдана Bohdana, Зоряна Zoryana* тощо та пестливі форми цих чи інших імен типу *Богданка Bohdanka, Вірочка/Віруня Virochka/Virunia* та інші, лексичне значення яких іноземці не розуміють, як не розуміють українці й пестливих та здрібнілих англійських значень *Bab* (від *Barbara*), *Dick* (від *Richard*), *Nick* (від *Nicholas*), *Mike, Micky* (від *Michael*) тощо.

І, незважаючи на те, що деяким із цих імен є прямі лексичні відповідники в англійській та інших мовах (пор. українські *Люба, Віра, Надія/Надя* та їх англійські відповідники

Love, Faith, Hope), ці та інші національні ймення не перекладаються, тому що *Люба, Віра, Надія* тощо – українські власні назви, а *Love, Faith* та *Hope* завжди зостануться англійськими.

2. Неперекладними, як і власні імена, є також *національні прізвища*, які часом зберігають прозоре значення кореневого компонента чи кількох його складових компонентів. Саме такі, наприклад, англійські прізвища, як *Taylor* чи *Brown*, не перекладаються як *Кравець* або *Рудий*, а транскодуються (передаються у фонемній структурі оригіналу як *Тейлор, Браун*). Якби ці власні імена в перекладі були передані відповідно як *Кравець* чи *Рудий*, читач міг би сприйняти переклад за український оригінал, а не за переклад.

Тому не перекладаються і прізвища типу *Johnson, Erikson, Jackson* і ще більш прозоре лексично за складом компонентів *Peterson*, складові компоненти яких підказують, що йдеться відповідно про «*Джонового сина*» (*Johnson*), «*Джекового сина*» (*Jackson*) чи «*Пітерового сина*» (*Peterson*) і т. д.

І все ж не всі прізвища людей, як уже зазначалося, є неперекладними. Завжди (чи переважно) перекладаються прізвища американських індіанців, а не лише племінних вождів типу *Arrowhead* (*Вістря Стріли*), *John Big Dog* (*Джон Великий Собака*) та інші з романів Дж. Ф. Купера. Перекладаються також імена й прізвища більшості королів, принців, царів. Наприклад: *King Edward the Confessor* *король* – *Едуард Сповідник*, *Prince Yaroslav the Wise* – *князь Ярослав Мудрий* тощо.

3. Неперекладною є також абсолютна більшість *географічних назв*, які транскодуються іншими мовами. Наприклад: *Boston* *Бостон*, *Salt Lake City* місто *Солт-Лейк-Сіті* (а не місто солоного озера), *New Castle* місто *Нью-Касл*, а не місто *Новий Замок* (згідно зі значенням англійського прикметника *new* та латинського й англійського значення *castle-castra*).

Відповідно неперекладними є також наші географічні назви типу Біла Церква, Богуслав, Виноград, Звенигородка,

оскільки вони нічого конкретного не означають для іноземця, який, не знаючи української мови, ніколи не здогадається, що Біла означає *White*, а Церква – *Church*, хоча не всі назви міст чи територій, як уже зазначалося, не є неперекладними. Наприклад: *Ivory Coast* перекладається як *Берег Слонової Кості*, а *Xmas Island* – *острів Різдва*. Отже, неперекладність має також винятки.

4. *Реалії суспільно-політичного життя* кожного народу, що створюють корпус неперекладних понять, хоча й особливого типу. Ці поняття – переважно назви національних грошових одиниць типу англійських *round фунт, shilling шилінг, sixpence сикспенс* і т. д., які не мають відповідників у мові перекладу, а тому є неперекладними. Значення їх має бути донесене до читача/слухача іншими методами. Наприклад, значення *farthing фартинг* можна передати лише описово: англійська монета найменшої номінації (типу копійки).

Аналогічно відтворюються значення й українських та інших національних неперекладних реалій, що відображають певні специфічні набуток того чи іншого народу. Якщо та чи інша реалія не вийшла за національні рамки, тобто не стала інтернаціоналізмом, як, наприклад, англійські *lord лорд, lady леді, mister, ser* чи *джентльмен*, або українська *гривня, козак, степ* чи *борщ*, то значення таких реалій має пояснюватися/перекладатися описово. Наприклад, англійська страва *porridge* найперше транскодується, а потім розтлумачується. Тобто поридж – вівсяна каша.

Українські реалії типу *затірка* (страва), *кентар* (одіж), *кутя, свита, козух* тощо передаються аналогічно (описово). Так, страва *затірка* транскодується і також описується: *затірка zatirka – small dough bits boiled in salt water or milk; кентар keptar – sleeveless sheepskin or woolen jacket usually embroidered; кутя kutya – boiled peeled wheat or barley mixed with ground poppy, honey, bits of nuts and razines. Served on Christmas Eve or on the Epiphany Eve/Day* тощо.

Звичайно, описовий спосіб завжди забезпечує найповніше відтворення значення реалій. Проте це не єдиний спосіб подолання неперекладності цих специфічних одиниць кожної мови.

5. До неперекладних мовних одиниць належать також національні ідіоми, прислів'я, приказки, зрештою, неологізми та архаїзми національних мов, значення яких не відтворюється на тому самому стратифікаційному рівні й тими самими засобами образності мови, що й оригінал. Як правило, такі ідіоматичні вирази передаються описово. Наприклад, англійські *to dine with Duke Humphry* залишитися голодним, *to accept the Chiltern Hundreds* скласти з себе обов'язки члена парламенту, *to sham Abraham* прикидатися хворим та деякі інші не мають відповідників-ідіом в українській мові, тому вони, як і реалії суспільного життя нації, є неперекладними на рівні фразеологічних одиниць, які відсутні у мові перекладу. Значення таких і подібних ідіоматичних виразів у мові перекладу відтворюються не ідіомами, а вільними словосполученнями, реченнями або й окремими словами, що передають зміст/значення неперекладної у своїй образній чи компонентній структурі ідіоми. Неперекладним національним ідіомам у мові перекладу немає прямих відповідників, тому їх значення передаються в переважних випадках описово. Наприклад: *Tommy Atkins* англійський солдат, *Jack Ketch* кат, *to carry coals to Newcastle* возити/носити воду в річку/море, носити/возити щось туди, де його й так багато. Аналогічно перекладаються і образні українські національні ідіоми. Наприклад: *пекти раків* feel ashamed of smth, *впасти в око* to see/observe, notice smth., *пальці знати* to be evident, *набрати води в рот* to be silent/not to speak, *не до солі* (not to take notice, not to pay attention) та чимало інших. До неперекладних на рівні тих самих усталених виразів належать також національні прислів'я, приказки ідіоматичної природи типу *товчеться, як Марко в пеклі* (smb. is restless), *загнати туди, де Макар телят не пас* (to send to the world/send).

6. Окремий клас неперекладної лексики навіть у межах окремої мови становлять *архаїзми та неологізми*. До архаїзмів належать слова та вирази, що позначають найрізноманітніші речі, посади, чини, обряди, свята і т. д., які входили до основного складу мови в минулі періоди історії нації, але з часом вийшли з ужитку. Часом це можуть бути й реалії суспільно-політичного життя нації, як, наприклад, призабуті сьогодні українські назви одяжі *кунтуш* (верхній чоловічий й жіночий одяг) англ. garment of Ukrainian men and women of previous times; *жупан* Kozaks elaborate jacket; *жорна* hand-operated mill; *Івана Купала* youth feast of midsummer.

Неперекладними є також неологізми, особливо запозичені типу *offshore* офшорний (вивезений чи який перебуває за кордоном), *show* шоу (показовий, виставлений напоказ) тощо.

7. Такими, що є неперекладними (зовсім не відтворюються у своїй структурній формі та значенні мовою перекладу), зокрема українською мовою, є деякі *англійські віддієслівні форми*. Наприклад, інфінітив форми Continuous, Perfect Continuous (типу *to be doing/being done, to have been doing*) чи пасивних і перфектних форм герундія (пор. *his being asked, his having been asked*). Так само не відтворюються і деякі аналітичні часово-видові й часово-станові форми англійського дієслова. Наприклад: *We are having* a lecture now у нас зараз лекція, а не ми є маючими лекцію зараз; чи *He is being asked* now Його зараз/у даний момент запитують, а не Він є опитуваним зараз. Аналогічно не відтворюються в українському перекладі, тобто є неперекладними і форми Future Continuous як у реченні *The bridge will still be being built next year* Місток ще будуватиметься наступного року.

8. До неперекладних, тобто таких, що не відтворюються, належать і деякі *фонетичні/фонологічні явища*, зокрема окремі англійські та українські голосні й приголосні звуки/фонемі, які замінюються близькими/наближеними чи й зовсім артикуляційно далекими від них звуками. Наприклад, англійська

мова не має звуків /x/ і /ц/ц'/, які замінюються відповідно буквосполученнями /kh/ та /ts/. В англійській мові немає також палаталізованих пом'якшених приголосних звуків та нашого дзвінкого вібранта /r/, що замінюються непалаталізованими відповідниками, наприклад: Довгань Dovhan, Кравець Kravets, Хмельницький Khmelnytskyi.

Таким чином, перекладність як й інеперекладність є об'єктивно існуючими явищами, з якими доводиться стикатися кожному перекладачеві з будь-якої мови. Причому не лише при відтворенні лексичних та морфологічних одиниць (лексем, морфем) або морфологічних явищ (часово-видових і станових форм дієслова), а й фонетичних/фонологічних явищ (звуків/фонем) та деяких структурних синтаксичних явищ, характерних для національної мови оригіналу чи мови перекладу.

Тема 6 Рівні та одиниці перекладу

Визначення одиниці перекладу сягає широкого діапазону, починаючи зі слова, речення чи висловлювання аж до тексту чи культури загалом. Подібний підхід не можна використати, оскільки текст (чи культурне оточення), як засвідчує елементарна перекладацька практика, відіграє певну роль, але не є вирішальним фактором при перекладі. **Одиницею перекладу** є найменша смислова мовна одиниця вихідного тексту, що має відповідники у перекладному тексті. Така одиниця може мати складну структуру, тобто містити «неперекладні» для мови перекладу структурні частини, які можуть зберігати в мові оригіналу власні, відносно самостійні значення. Прикладом цього може слугувати популярне нині слово *скейт-бордінг*, складові якого мають значення «кататися», «дошка» та формотворчий суфікс *-ing*, що вказує на процес.

Одиниці перекладу визначаються його рівнем, що залежить від мовних рівнів. За структурною концепцією **мовні рівні** – це підсистеми загальної системи мови (як мовної діяльності), кожна з яких відзначається певною сукупністю відносно однорідних одиниць мови. Ці підсистеми керовані відповідною структурою – набором правил, що регулюють використання мовних одиниць та категорій. Проте проблема мовних рівнів, їх кількості та належних їм одиниць залишається відкритою – дослідники виділяють від 3 до 5 рівнів мови (стандартні: фонетичний, лексичний, граматичний, морфологічний, синтаксичний і текстовий). Мовним рівням, на думку багатьох дослідників, мають відповідати **рівні перекладу**, що оптимально спостерігаються на трансформаціях.

Грунтуючись на своєму розумінні одиниці перекладу, Л. С. Бархударов виділяє рівні перекладу: фонем/графем, морфем, слів, словесних груп, речень, текстів. А. Д. Швейцер, грунтуючись на класифікації моделей мовного синтезу В. Г. Гака, пропонує загалом розрізняти три рівні: граматичні трансформації, лексико-семантичне парафразування та ситуативні перетворення. Подібне неузгодження стосується й зарубіжного перекладознавства. Так, Р. Штольце співвідносить трансформації із тематикою, лексико-семантикою, прагматикою та стилістикою, які, поза сумнівом, накладають свій відбиток на зміни у перекладному тексті. На противагу дослідникам, які говорять про чотири **рівні мови перекладу** (фонетичний, морфологічний, лексичний, синтаксичний), за вивченим матеріалом, основні перетворення (та сформовані ними відповідники) можна оптимальніше простежити на п'яти основних рівнях мови (як мовної діяльності): до- та комунікативних фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному і текстовому (з одиницями: фонема/графема, морфема, лексема, речення та текст).

На найнижчому – вихідному **фонетичному** рівні відповідності на рівні фонем спостерігаються при відтворенні реалій та інших запозичень – англійське прізвище *Smith*

транслітерується при відтворенні українською як *Сміт*, причому фонема-спірант *θ* замінюється українським змичним приголосним *т*. Певні **фонетично-імітаційні трансформації** (перетворення) проявляються в звукоімітації та звукосимволізмі (звідти й назва рівня: фонетико-символічний). Звуконаслідування (ЗН, з грец. *onomatepea*), є звуковою імітацією реальних явищ шляхом спеціального підбору звуків, їх алітерацій чи асонансів. Вона відбувається специфічно у кожній мові, залежно від її фонемного складу.

Фонетико-символічні (звукосимволічні) трансформації ґрунтуються на тому, що внаслідок взаємодії різних видів відчуттів (моторних, акустичних, зорових) між звучанням і значенням слова виникає специфічна асоціація. Внаслідок цього зв'язку в українській мові початковий «х» характеризує негативну оцінку; дрижачий «р» – поняття «швидкий», а «і» – поняття «маленький». Символісти – француз А. Рембо (сонет «Голосні») та росіянин В. Хлебніков знаходили до звуків кольорові відповідники тощо. Подібні характеристики бажано відтворювати при перекладі для збереження загальної тональності твору.

Звукосимволічні та звукоімітаційні властивості фонемного складу іншої мови найчастіше доводиться враховувати перекладачам віршового тексту, оскільки загальний тон і настрої подібного перекладу мають бути співзвучними оригіналові. В ідеальному випадкові явища природи не можна калькувати, а тонко і точно, з пахощами, з переливами кольорів, зі складною звуковою тональністю переходити в рядки. Прикладом поєднання цих властивостей може послужити поліфонічна балада І. В. Гете «Вільшаний цар», де за допомогою не лише чоловічих рим, а й звукоімітацій та звукосимволізму передаються стрімкий біг коня й шалений запал схвильованого батька.

Одиниці фонетичного рівня організовані на вищому – **морфологічному** рівні мови. Саме організація морфем дозволяє за відомою формулою морфологічних форм до надуманих слів:

Глокаякуздраштекободланулабокра и куздрячитбокренка (Л. В. Щерба) сприйняти читачеві певний смисл речення (якась, імовірно, більша тварина жіночої статі виконала різку, перервну дію щодо іншої тварини чоловічої статі та виконує серію дій щодо її дитятка), що засвідчує суттєвість морфологічного рівня для розуміння тексту. На цьому рівні, що відповідає новому рівню перекладу, чітко спостерігаються статичні та динамічні відповідності на рівні морфем: *desk-s-стол-и*. **Морфолого-категорійні трансформації** стосуються змін при відтворенні як словотвірних афіксів, так і суто морфологічних категорій. Підвид словотвірних трансформацій проявляється не лише при перекладній взаємозаміні різнотипних суфіксів, що відзначаються додатковими відтінками значень (*work-er-працівник; traveler-мандрівник*), а й у використанні для перекладу іншої частини мови (*A child to bring up is not easy: Виховання дитини – нелегка справа*). Саме ця обставина засвідчує морфологічний характер цього типу трансформацій. Як відомо, за допомогою словотвірного суфікса *-er* утворюється англійський віддієслівний іменник, що виражає агента дії. При перекладі українською мовою подібний іменник, як правило, відтворюється через дієслово: *I am not a good swimmer: я не вмію добре плавати* тощо. Саме в цих випадках доводиться говорити про морфему як одиницю перекладу. Вираз, утворений із морфем за популярною моделлю (*winterman*), може бути реінтерпретований після появи у відповідному контексті як «людина, якій подобається зима».

Стандартні морфологічні трансформації знаходять своє вираження в заміні частин мови вихідної одиниці. Прикладами цього може бути перекладна взаємозаміна іменника та дієслова: *скоро буде сніг (it will snow soon)*, прикметника та іменника: *на півдні України (in the Ukrainian south)*, іменника та дієслова: *палити заборонено! (Smoking forbidden!)* тощо.

Подібні трансформації, як правило, не пов'язані зі змінами змісту. Проте вони приводять до модифікації мовних одиниць, які дають змогу наблизитися до мовної норми рідної

мови. Завдяки цьому прикметникова та іменникова конструкції в таких прикладах може трансформуватися в дієслівний присудок:

Lady Brown had rosy cheeks and shining eyes: Щічки леді Браун **порожевіли, очі заблищали.**

There is a quarrel in the whole house (Anne Frank): Всі в домі **пересварилися.**

Дослівно останній вислів із «Щоденника» А. Франка можна було б перекласти з повним збереженням лексико-граматичного паралелізму: *У всьому домі сварка.* Такий переклад звучав би українською неприродно та й не передав би інформації, коли відбулася ця сварка, чи хтось продовжує ще сваритися. Тому структуру висловлювання було доцільно перебудувати. Всезагальність сварки переноситься зі слів «цілий дім» (*the whole house*) на підмет (*Всі*), а значення іменника «сварка» (*a quarrel*) перейшло до дієслова «пересваритися»; лише денотативне значення «дім» (*house*) не змінило своєї категорійно-морфологічної оболонки. Подібні взаємозаміни спостерігаються як при перекладі афоризмів, так і ділової прози.

Лексичний рівень охоплює парадигматичні комплекси організованих за певними принципами слів повсякденної мови (синоніми, антоніми), а також слів та словосполучень із певних ідеолектів, діалектів чи терміносистем, синтагматичні особливості їх поєднання (валентність, сполучуваність, контекст; семантичну вибірковість) та епідигматичні характеристики цих слів, що виникають на перехрещенні парадигматики з епідигматикою (відповідна організація семем у семантичній системі полісемічних слів; пучки обов'язкових та потенційних сем). Саме цей рівень зачіпають **лексико-семантичні трансформації**, які за допомогою аналізу відповідного семантичного поля допомагають обрати оптимальний варіант – значеннєві ізотопи для перекладу значення полісемічного слова. У такий спосіб слово може стати одиницею перекладу.

Подібні пошуки, як правило, зумовлені неадекватністю лексичних засобів різних мов, певною неспіввіднесеністю їх «мовних картин світу». Саме при лексико-семантичних трансформаціях найчастіше застосовують певні спеціальні прийоми для їх оптимального здійснення:

- конкретизацію / генералізацію (гіперо-гіпонімічна модель);
- логічний розвиток поняття та антонімічний переклад;
- запровадження нового / опускання вжитого слова тощо.

Синтаксичний рівень становлять речення як завершені предикативні висловлювання, побудовані автором за певними принципами (економії/плеоназму; вербалізації/номіналізації) при специфічному вживанні часово-станових форм тощо. Саме речення (висловлювання) стають одиницею аналізу (але не перекладу) в процесі відтворення тексту, на фоні якого проявляють себе різні одиниці перекладу (фонеми, морфеми, слова тощо). За принципами організації тексту деякі специфічно організовані речення, що передають нормуюче висловлювання, можуть бути одиницями перекладу. Це, насамперед, стосується нормативних виразів (*Тут не палять: Rauchen verboten: no smoking*), ситуативних формул (*Обережно, скло: fragile!*) та прислів'їв, що перекладаються за допомогою цілісно-ситуативних трансформацій. Наприклад, вираз: *Хто рано встає, тому Бог дає* звично відтворюють у певному контексті за допомогою неідентичного в дослівному розумінні: *an early bird catches the worm*. Як бачимо, у відповідних реченнях оригіналу та перекладу спостерігається відсутність слів, що співвідносяться одне з одним, хоча за своїм смыслом вони залишаються повноцінними відповідниками.

Хоча речення не завжди є одиницею перекладу, проте воно може зазнавати істотних змін. **Синтаксико-реченнєві трансформації**, що полягають у зміні синтаксичної структури висловлювання, зачіпають саме речення, «підганяючи» синтаксис перекладного тексту до норм мови перекладу.

Прикладом цього може слугувати те, що в українському перекладі англійського тексту нерідко відбуваються заміщення гіпотаксису і прості вставні речення перекладають підрядними, звичними для україномовного мовця.

Текстовий рівень містить тематику тексту, його типи, їх статус та структури, що ґрунтуються на когезії та стилі. Саме стиль як текст – організуючий фактор визначає вибір мовних засобів і, на думку Т. Р. Кияка, показує прагматичну спрямованість автора, його суб'єктивне бачення та тлумачення світу. **Текстово-стилістичні трансформації** стосуються відтворення самого тексту загалом, його культурно-специфічних конотацій, образних метафор, іллокутивних ідентифікаторів, супрасегментального поділу, текстової динаміки та ритмічної організації. Подібні трансформації, враховуючи особливості мови перекладного тексту, ґрунтуються на заміні вихідного відрізка тексту із одним стилістичним забарвленням на новий відрізок з іншим (часто в сусідніх реченнях).

Підсумовуючи висловлене вище, можна стверджувати, що індивідуальні засоби перекладу оптимально проявляють себе саме в трансформаціях тексту. Трансформації реалізуються в перекладному тексті за допомогою відповідних способів (особливих прийомів щодо визначення необхідних мовних засобів), які допомагають зберегти риси авторського стилю при адекватному відтворенні змісту тексту перекладу. Разом із цим зазначимо, що проблема рівнів та одиниць перекладу теоретично та методично надалі залишається відкритою. Із чотирьох взаємозв'язаних ієрархічно рівнів еквівалентності, виділених В. Н. Комісаровим (рівні мовних знаків, висловлювань, структури повідомлення й опису ситуацій, цілей комунікації), дослідженими є лише одиниці для рівня знаків та частково висловлювань. Пошуки одиниць (та способів трансформацій) для інших рівнів тривають.

Тема 7

Типи перекладів

Системний аналіз перекладацької практики та теорії дозволяє побудувати єдину типологію перекладів, що узагальнює різні сторони підготовки, виконання, презентації й функціонування перекладу і співвідноситься з іншими основними компонентами перекладацької діяльності.

Типологізація перекладів здійснюється за такими параметрами:

1) за співвідношенням типів мови перекладу та мови оригіналу;

2) за характером суб'єкта перекладацької діяльності та його ставленням до автора тексту, що перекладається;

3) за типом перекладацької сегментації та способом переробки перекладацького матеріалу;

4) за формою презентації тексту перекладу та тексту оригіналу;

5) за характером відповідності тексту перекладу текстові оригіналу;

6) за жанрово-стилістичними особливостями та жанровою приналежністю перекладного матеріалу;

7) за повнотою і типом передачі смислового змісту оригіналу;

8) за основними функціями;

9) за первинністю тексту-оригіналу;

10) за типом адекватності.

1. Переклади, що виділяються за співвідношенням типів мови перекладу та мови оригіналу: внутрішньомовний переклад-глу́мачення словесних знаків за допомогою знаків тієї самої мови:

– *діахронічний (історичний) переклад* (переклад сучасною мовою історичного тексту, написаного мовою попередньої епохи);

– *транспозиція* (переклад тексту одного жанру функціонального стилю в інший жанр функціонального стилю).

Міжмовний переклад – перетворення повідомлення, вираженого засобами будь-якої однієї знакової системи, в повідомлення, виражене засобами іншої знакової системи:

– *бінарний переклад* (переклад з однієї природної мови на іншу);

– *інтерсеміотичний переклад* (переклад із природної мови на штучну чи навпаки);

– *трансмутація* (переклад з будь-якої штучної мови на іншу штучну мову).

2. Переклади, що розрізняються за загальною характеристикою суб'єкта перекладацької діяльності і за його відношенням до автора перекладацького тексту:

а) *традиційний переклад* – переклад, виконаний людиною:

– *переклад, виконаний перекладачем*, що не є одночасно автором перекладного тексту;

– *авторський* (авто-) *переклад* (переклад, виконаний автором оригінального тексту);

– *авторизований переклад* (переклад оригінального тексту, апробований автором).

б) *машинний (автоматичний) переклад* – переклад, виконаний комп'ютером;

в) *змішаний переклад* – переклад із використанням значної частки традиційної (чи машинної) переробки тексту.

3. Переклади, зроблені за типом перекладацької сегментації тексту і одиниць перекладу, що були використані:

– *поморфемний переклад* – переклад, виконаний на рівні окремих морфем, не звертаючи уваги на їх структурні зв'язки;

– *літерний переклад* – переклад, виконаний на рівні окремих слів, не звертаючи уваги на смислові, синтаксичні й стилістичні зв'язки між словами;

– *фразовий переклад* – переклад, виконаний на рівні окремих речень або фраз, перекладених послідовно одне за іншим;

– *абзацно-фразовий переклад* – переклад, здійснений на рівні окремих речень або абзаців, перекладених послідовно одне за іншим;

– *суцільно текстовий переклад* – переклад цілого тексту, не виділяючи окремі слова, речення або абзаци в окремі одиниці перекладу.

4. Переклади, виділені за ознакою форми презентації тексту – перекладу й тексту-оригіналу.

Письмовий переклад – переклад, виконаний у писемній формі:

– *письмовий переклад писемного тексту* (переклад письмового тексту, виконаний у писемній формі);

– *письмовий переклад усного тексту* (переклад усного тексту, виконаний у писемній формі).

Усний переклад – переклад, виконаний в усній формі:

– *усний переклад усного тексту* (переклад усного тексту, виконаний в усній формі);

– *синхронний переклад* (усний переклад, здійснений практично одночасно з виголошенням тексту-оригіналу);

– *послідовний переклад* (різновид усного перекладу, здійсненого після прослуховування певної одиниці тексту, в паузах між цими одиницями);

– *однобічний переклад* (усний переклад, здійснений тільки в одному напрямку, тобто з однієї мови на будь-яку іншу);

– *двосторонній переклад* (послідовний усний переклад розмови, здійснений з однієї мови на іншу і навпаки);

– *усний переклад письмового тексту* (переклад письмового тексту, виконаний в усній формі).

5. Переклади, виділені за ознакою характеру і якості відповідності тексту перекладу тексту-оригіналу:

– *вільний переклад* (переклад, що відтворює основну інформацію оригіналу з можливими відхиленнями – додаваннями, пропусками і т. п.; здійснюється на рівні тексту, тому для нього категорії еквівалентності мовних одиниць виявляються не релевантними);

– *інтерпретація* (вид перекладу, що базується на звертанні до немовних видів діяльності, на відміну від власне перекладу, здійсненого за заданими правилами переходу від засобів вираження, що належать іншій мовній системі);

– *адекватний переклад* (переклад, що відповідає оригіналу і виражає ту саму комунікативну мету, що й оригінал);

– *точний (правильний) переклад* (переклад, що характеризується семантичною точністю, тобто є семантично повно і правильно переданим планом змісту оригіналу);

– *автентичний переклад* (переклад офіційного документа, що має однакову юридичну чинність з оригіналом; відповідно до міжнародного права текст умови може бути зробленим і прийнятим на одній мові, але його автентичність встановлюється на двох і більше мовах);

– *завірений переклад* (переклад, відповідність якого оригіналу підтверджується юридично).

6. Переклади, що виділяються за ознакою жанрово-стилістичної характеристики перекладного матеріалу і жанрової приналежності:

– *науково-технічний переклад* (переклад науково-технічних текстів і документації);

– *суспільно-політичний переклад* (переклад суспільно-політичних текстів);

– *художній переклад* (переклад художніх текстів);

– *військовий переклад* (переклад текстів із військової тематики);

– *юридичний переклад* (переклад текстів юридичного характеру);

– *побутовий переклад* (переклад текстів розмовно-побутового характеру).

7. Переклади, що виділяються за ознаками повноти й способу передачі смислового змісту оригіналу :

– *повний переклад* – переклад, що передає смисловий зміст оригіналу без пропусків і скорочень. Повний переклад передбачає здійснення нескороченого художнього чи наукового або публіцистичного твору, окремої наукової чи газетної/журнальної статті, будь-якого дискурсу, інтерв'ю чи рекламного повідомлення. Повний переклад не допускає опущення заголовків чи підзаголовків і найменших думок, висловлених у текстах оригіналів. Повний переклад завжди зберігає стиль викладу й передачу художніх засобів та сюжетних колізій, параграфів оригіналу, прагматичний підтекст, легкість висловлювання, прозорість чи завуальованість авторської ідеї твору;

– *неповний переклад* – переклад, що передає смисловий зміст оригіналу з пропусками і скороченнями;

– *скорочений переклад* (переклад, що передає смисловий зміст тексту в згорнутому вигляді, тобто зі скороченнями). Неповний або скорочений переклад з різних причин – методичних, політичних, релігійних, етичних або вікових, коли твір, орієнтований автором, наприклад на дорослого читача, переорієнтовується у перекладі для читачів молодшого віку. Як приклад можна навести повість Д. Свіфта «Мандри Гуллівера», що видається для дітей молодшого шкільного віку і подається часто в перекладі лише у першій частині («Гуллівер у Ліліпутії»), або у двох частинах – «Гуллівер у Ліліпутії» та «Гуллівер у країні велетнів». При цьому твори для дітей ще й адаптуються, синтаксично полегшуються;

– *адаптований переклад*. Адаптований переклад є до певної міри комбінованим перекладом, оскільки він, залежно від віку читачів, на яких орієнтуються, є не лише скороченим структурно, а й спрощеним змістово порівняно з варіантом першотвору. Іншомовний оригінал у процесі перекладу

спрощується для донесення його цікавого сюжету і корисних із пізнавального, морального, етичного чи естетичного погляду ідей та досягнення тієї самої, що й в оригіналі, корисної для читачів мови перекладу мети.

Адаптований, тобто полегшений для сприймання учнів чи студентів молодших курсів, оригінал (із серії книжечок Easy Reading) є полегшеним перекладом художнього твору переважно світової літератури.

– *фрагментарний переклад* (переклад не цілого тексту, а лише окремого уривка);

– *аспектний переклад* (переклад лише частини тексту відповідно до будь-якої заданої ознаки (аспекту);

– *анотаційний переклад* (переклад, у якому відбиваються лише основна тема, предмет і призначення перекладного тексту). Анотаційний переклад, або, як ще його часто називають, *переклад-анотація*, є насправді не стільки перекладом, скільки анотацією на переклад художнього твору чи відповідно наукової праці – статті або підручника. В анотаційному перекладі перекладається хіба що назва праці, та й то далеко не завжди. Метою анотаційного перекладу завжди переважно була і є одна: *проанонсувати* чи *прорекламувати* художній твір, наукову працю чи підручник для певної категорії читачів і заохотити їх до придбання чи прочитання та ознайомлення з рекламованою книгою. Тому в анотаційному перекладі не переказується і не аналізується зміст художнього твору чи наукової праці, не висловлюється будь-яка критика недоліків, не висловлюються побажання щодо можливого поліпшення автором його книжки/праці. Анотаційний переклад завжди короткий. Він складається із чотирьох-п'яти речень, а ширші анотаційні переклади – до семи-десяти коротких речень. За обсягом такий найбільший анотаційний переклад – третя частина друкованої сторінки;

– *реферативний переклад* (переклад, у якому міститься досить докладна інформація про документ, який реферують: його призначення, тематика, методи дослідження, одержані

результати). Сама назва і термін *реферативний переклад* походять від іменника *реферат* (чи від дієслова *реферувати*), що означає скорочувати, але не спрощувати, а сповна передавати основні положення (висновки, твердження), найголовніший зміст окремої праці чи тексту. Отже, реферативний переклад, який є власне підвидом скороченого перекладу, разом із тим не є спрощеним переказом оригінального тексту/твору.

Його призначення – передавати мовою перекладу основні наукові, соціально-політичні, економічні, правові, медичні висновки та пропозиції за збереження цілісності речень та абзаців, їх змісту й структурно-стилістичних особливостей оригіналу в мові перекладу. У зв'язку з цим процедура підготовки перекладачем тексту для реферативного перекладу значно відрізняється від підготовки попередніх типів скороченого перекладу. Так, на *першому/початковому етапі* перекладач найуважніше перечитує речення за реченням запропонований для перекладу текст і визначає ті речення та абзаци, що передають основний зміст праці/тексту, що реферується. *Другим етапом* стає виокремлення зовнішніми засобами – обведення олівцем, фломастером чи обклеювання кольоровим папером або будь-яке інше позначення тих фрагментів тексту, що відібрані для перекладу. *Третім етапом* виконання реферативного перекладу стає власне сам процес відтворення змісту й структурно-стилістичних та лексичних (насамперед термінологічних) особливостей виокремлених речень та абзаців. Нарешті, *четвертим, завершальним етапом* стає зведення виокремлених фрагментів тексту/праці в логічно узгоджений текст.

Нарешті, ще однією особливістю реферативного перекладу будь-якої меншої чи більшої праці є можливість обмеження його лише *перекладом одних висновків*, що зазвичай додаються на завершення наукової праці. Залежно від обсягу оригіналу/праці та залежно від новизни й складності проблеми, що ставиться чи висвітлюється в праці, як і залежно від уміння

перекладача сконцентрувати виклад найголовнішої думки/змісту, що висвітлюється в оригіналі, найкоротший текст реферативного перекладу може становити від *однієї п'ятої* до *однієї третьої*, а то й *половини* невеликої науково-технічної статті.

Необхідно зазначити, що сфери використання реферативного перекладу не такі широкі, як інших видів скороченого перекладу. Реферативний переклад, як правило, використовується відповідальними особами науково-дослідних установ, керівниками лабораторій, заводів, великих торговельних центрів для попереднього ознайомлення зі змістом інтригуючої наукової статті, тез наукової доповіді, технічним винаходом/засобом чи певним розділом/параграфом більшої за обсягом наукової праці, яка потім, у разі її наукової цінності, повністю перекладається тією чи іншою мовою зацікавленого замовника. Отже, сфери використання реферативного перекладу обмежуються певними особами/групами осіб із наукових, технічних, правових установ і галузей знань. Проте реферативний переклад як частковий тип відтворення змісту й структурно-стилістичних особливостей оригіналу взагалі не може використовуватися при перекладі художньої літератури, особливо віршових/поетичних творів.

8. Переклади, виконані за ознакою основної прагматичної функції:

– *практичний переклад* – переклад, призначений для практичного використання як джерело інформації;

– *робочий (інформаційний) переклад* (невідредагований переклад здебільшого придатний для практичного використання, але не оформлений для опублікування):

– *консультативний переклад* (вид інформаційного перекладу, здійснюється звичайно в усній формі, містить елементи анотування, реферування і вибіркового перекладу з листа, виконується, як правило, за наявності замовника, що відразу уточнює аспекти змісту тексту-оригіналу, які його цікавлять);

– *друкований переклад* (письмовий переклад, тиражований за допомогою засобів масового розмноження і призначений для великого поширення);

– *опублікований переклад* (практичний чи навчальний переклад, тиражований за допомогою засобів масового розмноження);

– *навчальний переклад* – переклад, який використовують у навчальному процесі для підготовки перекладачів або як один із прийомів навчання іноземної мови;

– *експериментальний переклад* – переклад, виконаний з дослідницькою метою;

– *еталонний переклад* – зразковий переклад, який використовують для порівняння з перекладом, що виконують.

9. Переклади, що виділяються за ознакою первинності/непервинності тексту оригіналу:

– *прямий (первинний, безпосередній)* переклад – переклад, виконаний безпосередньо з оригіналу;

– *непрямий (вторинний, непрямий)* переклад – переклад, здійснений не безпосередньо з тексту-оригіналу, а з його перекладу на будь-яку іншу мову;

– *зворотний* переклад – експериментальний чи навчальний переклад тексту на вихідну мову.

10. Переклади, що виділяються за типом адекватності:

– *стилістично адекватний* переклад – семантично повний і точний, а також стилістично еквівалентний переклад, що відповідає функціонально-стилістичним нормам мови перекладу;

– *прагматичний (функціонально) адекватний* переклад – переклад, що правильно передає основну (домінуючу) комунікативну функцію оригіналу.

Детальніше зупинимося на вільному перекладові та його підтипах.

Історично вільний переклад належить до найдавніших. Появу перших вільних перекладів пов'язують з іменами таких стародавніх римських поетів і письменників, як Горацій (65 р.

до н. е. – 8 р. до н. е.) та Апулей (124 р. н. е. –), які, вільно трактуючи Цицеронів принцип перекладу «зміст змістом», зрозуміли його як уседозволеність перекладача, який міг скорочувати оригінал за рахунок видалення «зайвих» (з погляду перекладача) або просто важких для перекладу місць і заміну їх «відсебеньками» перекладача, який дозволяв собі додавати будь-що для тексту перекладу. Часто-густо такі доповнення з боку перекладача змінювали переклад порівняно з оригіналом до невпізнання. Іншими словами, вільний переклад переростав у свавільну зміну й заміну текстів першотвору і створення власне нового тексту, мало чим схожого чи й зовсім не схожого на первинний (оригінал).

Крім уже згаданих вище реферативного й анотаційного перекладів, що є також вільними типами перекладу, окремого короткого розгляду заслуговують ще такі типи:

1. Вибірковий переклад (Selective translation), що, як засвідчує сама назва, забезпечує частковий переклад тексту/твору, в якому вибрані, наприклад, певні думки автора щодо якогось важливого питання. Перекладач, уважно вичитуючи або прослуховуючи текст/дискурс, вибирає з нього думки конкретної особи щодо того чи іншого конкретного питання/теми і зводить їх у певному порядку до закінченого тексту, який потім перекладається та стилістично уніфікується і стає вибірковою перекладом писемного чи усного тексту/дискурсу оригіналу. Таким чином, вибіркового переклад є завжди тематичним, присвяченим одній конкретній темі – політичній, економічній, етичній чи науковій.

2. Переклад-переробка (Rehash) є другим типом вільного перекладу, який часто використовується виключно в художній літературі, причому найчастіше, як правило, зі зміною жанру твору. Отож розрізняють, крім переробки, ще кілька підтипів вільного перекладу, найважливішими з яких є такі два найпоширеніші й сьогодні.

а) *вільний переклад* зі зміною жанру першотвору в перекладі;

б) *вільна скорочена переробка* твору для екранізації та сценічного донесення змісту та образів твору до читача або глядача/слухача.

Класичною ілюстрацією першого типу вільного перекладу зі зміною жанру оригіналу може бути, наприклад, прекрасний поетичний твір «Кентерберійські оповідки» англійського поета середньовіччя Дж. Чосера, в оригіналі написані у віршовій формі, але які стали в оригіналі важкими для читання і далеко не скрізь зрозумілими для сучасного англійського читача. Ще більше вільних переробок щоденно використовується в переважній більшості країн світу в радіоверсіях вистав іноземних і вітчизняних драматургів і поетів. У переробках цих оригіналів допускаються різні зміни й заміни, опущення й доповнення, що допомагають збільшити виражальну силу впливу переробленого першотвору на національного слухача/глядача.

3. Вільні переклади-переспіви оригіналів, що були особливо поширеними в ХІХ ст., посідають помітне місце у творчому доробку багатьох видатних поетів. Наприклад, твір відомого німецького поета Г. Гейне «Пальма», яку перелицьовували різні поети – французькі, англомовні, російські, українські, змінювався навіть у назві. Зокрема в російському переспіві Лермонтова пальму замінено сосною, як і в інтерпретації вочевидь Лермонтового вірша українським поетом М. Старицьким. Іншими словами, Старицький зробив дещо вільний переклад із Лермонтового вільного переспіву Гейневого поетичного твору.

У переспівах завжди щось зберігається від оригіналу, який звучується чи розширюється в окремих частинах поетичного твору перекладачем, що сприймає і трактує окремі авторові деталі сюжету (і змісту) по-своєму.

4. Перелицювання (free interpretation) як підтип вільного перекладу також бере свій початок від свавільного перекладу, який першими запровадили ще такі відомі поети й письменники Стародавнього Риму, як Горацій, Квінтіліан, Апулей та інші. Як

різновид вільного перекладу, перелицювання здійснюється виключно над художніми творами, причому над найпопулярнішими творами всесвітньо відомих письменників і поетів стародавнього світу, доби Відродження тощо. Особливо поширеним було перелицювання в періоди пізнього Відродження, класицизму й просвітництва, коли оригінали часто змінювали, «одомашнюючи» їх до невпізнання: змінювалося місце подій, замінювалися власні та географічні назви, вносилися нові сцени, нові колізії в сюжет, і твір ставав мало схожим чи й зовсім іншим, ніж оригінал. Часом про оригінал твору нагадувала лише його назва та імена головних героїв. Отже, перелицювання завжди зводиться до вільного трактування авторського сюжету і наповнення його іншими колізіями з життя того народу, на мову якого зроблено перелицювання.

Розглянемо розлогіше усний вид перекладу. До усного перекладу належать такі підвиди: синхронний, послідовний, тлумачення гіда, тлумачення з аркуша, тлумачення-нашіптування.

Синхронний переклад – це такий вид усного перекладу, що здійснюється одночасно зі сприйняттям на слух пропонованого одноразово усного повідомлення вихідною мовою перекладачем в ізолюваній від аудиторії кабіні, і в процесі якого – за екстремальних умов діяльності – у будь-який відрізок часу переробляється інформація строго обмеженого обсягу. Ці самі екстремальні умови здійснення синхронного перекладу іноді призводять до виникнення стресу в синхроніста, оскільки нормальна людина не може одночасно слухати і говорити – це психофізіологічна аномалія.

Під час роботи синхроніст знаходиться в ізолюваній кабіні, не бачачи виступаючого, а чує його виступ через навушники і говорить одночасно з виступаючим з паузою в 3–4 слова. Його роль непомітна, але відповідальність дуже висока. Потрібно зазначити труднощі, що виникають під час синхронного перекладу:

1. Психологічний дискомфорт (одночасне слухання і говоріння).

2. Психічне напруження, пов'язане з незворотністю сказаного доповідачем.

3. Психічне напруження, пов'язане з незворотністю перекладу і великою аудиторією слухачів.

4. Психічне напруження, викликане швидким темпом мови оратора.

5. Складне лінгвістичне завдання мовної компресії (стиснення тексту), адже українські слова на 7–8% довші за англійські, а деякі слова потрібно пояснювати декількома словами.

6. Нечітка чи нестандартна вимова доповідача, особливо представників Африки, Індії, Нігерії, Японії, Франції та інших країн, які говорять англійською мовою.

Необхідно відзначити наявність визначених якостей для становлення професійного синхроніста:

1. Талант (тобто визначений набір уроджених психофізичних характеристик): а) зосередженість, здатність відключатися від перешкод; б) швидка реакція; в) швидкість мови; г) психічна і фізична витривалість – це вроджені якості.

До набутих психологи відносять такі: а) наявність енциклопедичних знань і вміння використовувати їх при переробці великого матеріалу; б) здатність сприймати на слух будь-яку промову іноземною мовою (на побутовому рівні необхідно знати 3 тисячі слів); в) вільне володіння ідіомами; г) винахідливість і спритність.

Послідовний тлумач відтворює усно зміст сказаного за джерелом (source), яке може бути як людиною, так і фонозаписом чи комп'ютерним сайтом. Послідовний тлумач одержує інформацію завжди в сумі кількох речень, причому різні послідовні тлумачі можуть утримати у своїй пам'яті різну кількість розповідних чи запитальних/окличних речень, а отже і довший чи коротший час (десь 2–3 секунди) тримати слухачів в очікуванні початку або продовження тематичного викладу.

Проте якщо джерело ставить запитання безпосередньо до адресата, послідовний тлумач без затримки відтворює це запитання, як відтворює (перекладає) він і роз'яснення/відповідь реципієнта живому джерелу (source). Характерною ознакою, що споріднює лінійне та послідовне тлумачення, є їх *переривність*, тобто можливість зупинити джерело на час тлумачення вже почутого. Адже тлумачеві потрібно передати мовлення від джерела – донести його зміст. При цьому тлумач, як правило, бере для відтворення почутого саме стільки часу, щоб передати сповна не лише його головний зміст, а й усі чи деякі головніші його деталі. Щоправда, у багатьох випадках винахідливий тлумач може скористатися різними трансформаціями мовлення перекладу і за рахунок цього передати багатослів'я джерела меншою кількістю слів та речень.

Тлумачення гіда

На відміну від послідовного тлумача, який завжди отримує інформацію від джерела, гід є сам «акумулятором» інформації, яку він засвоїв заздалегідь і викладає її переважно в деталях іноземцям їхньою чи їм зрозумілою іншою мовою. Отже, гід – це особливий тип тлумача, який не вислуховує мовлення джерела, а сам виступає в його ролі й водночас є джерелом інформації, яку він переказує слухачам. Усю цю інформацію гід або одержує на спеціальних заняттях (курсах), або (і це також буває часто), сам вивчає рекомендовану довідкову літературу про ті чи інші пам'ятки історії цілої країни або окремого її регіону.

Таким чином, гід-тлумач є не схожим на інші типи тлумачів насамперед тим, що він у прямому розумінні слова не перекладає чиесь мовлення, не відшукує словам, словосполученням і комунікативним одиницям оригіналу точні й повні відповідники у мові перекладу. Він сам створює відповідні структурні типи змістових/комунікативних одиниць, які сприймають чи не сповна сприймають слухачі.

Тлумачення з аркуша (Interpretation at Sight/Off-Hand)

За різних ділових, наукових, політичних обставин і ситуацій може виникнути нагальна потреба в ознайомленні однієї з договірних сторін із попереднім змістом торговельного контракту, статтями відповідної угоди чи пунктами резолюції наукової конференції. У таких випадках для попереднього погодження тлумач із «мокрого» ще варіанта зачитує всю чи лише відповідні місця/частини планованого до підписання/узгодження документа. Саме за таких екстрених обставин і виникає потреба в тлумачеві з аркуша, який, проглядаючи швидко даний йому текст проекту угоди чи резолюції/меморандуму тощо, рішення ради директорів акціонерного товариства чи висновки наукової конференції, переповідає мовою перекладу найголовніші (чи всі) пункти або параграфи даного йому оригіналу документа.

Тлумачення-нашіптування (Whispering Interpretation),

як і тлумачення з аркуша, є до певної міри також принагідним, не завжди постійним, як переклад або тлумачення гіда, видом фахової діяльності. Потреба у тлумачі-нашіптувачі часто виникає при передбачених зустрічах з іноземцями – у посольствах, при поїздах (на вокзалах), в аеропортах, коли зустрічають іноземних державних посадовців, наприклад, керівника профспілкової, спортивної чи наукової делегації, міністра, президента країни. Нашіптувач тлумачить на пероні вокзалу чи в аеропорту при зустрічі іноземних гостей, завжди стоячи позаду особи, яку обслуговує. При зустрічах і провадженнях гостей в обов'язок тлумача-нашіптувача входить стишеним голосом перекласти зміст мовлення іноземця та відповідь йому свого посадовця. На офіційному прийомі чи на обіді тлумач-нашіптувач упівголоса передає своєму співвітчизникові зміст пропонованого звернення сусіда чи будь-якого іншого з присутніх, або зміст цікавого тосту, який викликав пошвавлення чи сміх усіх присутніх. У літаку чи автомашині тлумач-нашіптувач упівголоса повідомляє

прибулому іноземцеві про плановану співбесіду, перемовини чи конференцію, про його місце проживання.

Отже, різні типи перекладу відрізняються між собою не лише повнотою та формою передачі змісту, а й різними способами донесення змісту мовних одиниць до читача і слухача.

Тема 8

Лексичні трансформації та формально-логічні категорії

Розкриття контекстуальних значень у процесі перекладу часто підлягає певним логіко-семантичним закономірностям. У двох мовах, що зіставляються, тотожність значення слів або висловлювання залежить від тотожності поняття, що передається цим значенням.

Прийоми логічного мислення, за допомогою яких розкривається значення іншомовного слова в контексті й знаходиться відповідник у рідній мові, який не збігається зі словниковим, називають *лексичними трансформаціями*. У семантичному відношенні сутність трансформації полягає у заміні лексичної одиниці, що перекладається, словом чи словосполученням іншої внутрішньої форми, яка актуалізує ту складову іноземного слова (сему), що підлягає реалізації в даному контексті.

Узагальнено можна виділити 7 різновидів лексичних трансформацій:

- 1) диференціація значення; 2) конкретизація значення;
- 3) генералізація значення; 4) смисловий розвиток;
- 5) антонімічний переклад; 6) цілісне перетворення;
- 7) компенсація втрат у процесі перекладу.

Інколи окремі прийоми трансформацій поєднуються, особливо перші дві категорії, що сполучаються одна з одною.

Усі лексичні трансформації базуються на формально-логічних відношеннях між поняттями. Розбіжності у внутрішній формі слів, що позначають одні й ті самі поняття в різних мовах, зумовлюють необхідність урахування особливостей кожної мови при виборі прийомів трансформації. Проте зазначені трансформації спостерігаються при перекладі будь-яких мов, тому що формально-логічні категорії як прийоми логічного мислення є універсальними. Таких категорій нараховується 5: відношення *рівнозначності*, *підпорядкованості*, *контрадикторності*, *перехрещення*, «*поза положенням*».

Прийоми лексичних трансформацій мають творчий характер, але, якщо наслідок рівнозначності набуває як оптимальний абсолютного значення, він може бути зафіксованим у словнику як еквівалент. Закріплені у словниках приклади трансформаційного перекладу, як правило, стосуються словосполучень. Насамперед – це еквівалентний переклад фразеологічних одиниць.

Прийоми диференціації, конкретизації, генералізації. ***Формально-логічна категорія перехрещення***

Відношення підпорядкованості понять спостерігається, коли обсяг одного поняття становить лише частину обсягу іншого поняття. Ця формально-логічна категорія є підґрунтям для трьох взаємозв'язаних прийомів лексичних трансформацій: *диференціації та конкретизації* значень у перекладі через звуження і *генералізації* значень через розширення понять.

Поширеність прийомів диференціації та конкретизації в перекладі пояснюється численністю в англійській мові слів із широкою семантикою, для яких немає прямих відповідників у мові перекладу. Зазвичай прийоми диференціації та конкретизації значень супроводжують один одного. Коли перекладається англійське слово *drink*, зазвичай неможливо уникнути його диференціації, яку, у свою чергу, не здійснити без конкретизації. Так, при перекладі словосполучення «*and ordered a drink*» С. Моєма «Thebum» словникові відповідники «*напій*», «*алкогольний напій*» виявляються неприйнятними.

Перекладач цього оповідання мусив конкретно вказати, що саме було замовлене: *Він замовив віскі*. «Віскі» є лише частиною поняття «алкогольні напої» – отже, тут наявне звуження поняття.

Диференціація можлива без конкретизації тоді, коли потрібно передати значення широкого абстрактного поняття без його уточнення в перекладі. Буде невиправданим конкретизувати те, що навмисно завуальовується в оригіналі.

Диференціація значень. Як уже зазначалося, в англійській мові є багато слів із широкою семантикою, які не мають повних відповідників у мові перекладу. Двомовний словник надає низку часткових варіантних відповідників, кожний з яких покриває одне із часткових значень іншомовного слова. Проте навіть усі словникові відповідники в їх сукупності не охоплюють повністю широкої семантики слова мови-джерела.

Коли С. Моем говорить: «*Affection is the best substitute of love*», то жоден зі словникових відповідників: *уподобання, прихильність, кохання, любов* – не підійде, тому що, якби автор мав на увазі *уподобання*, він би обрав слово *attachment*. Досить розпливчате значення слова *affection*, мабуть, так само невиразно може бути передане *душевним уподобанням* або *душевною прихильністю*. Цей приклад свідчить, що диференціація значень можлива і без їх конкретизації.

Конкретизація значень. На відміну від диференціації, що можлива і без конкретизації значення, остання завжди супроводжується диференціацією і неможлива без неї. Слово *meal* має відповідники: «*приймання їжі*», «*їжа*». Однак при перекладі фрази «*Have you had your meal?*» їх використати не можна. Залежно від часу дня потрібно сказати: *Ви вже поснідали? Пообідали?* або *Повечеряли?* Більше того, якщо фраза трапляється в англійському романі або оповіданні, то знадобиться знання реальної обстановки (насамперед, соціальної), тому що для англійця із заможної буржуазної сім'ї

час обіду майже збігається з годинами вечері для робітничої сім'ї.

Іменник *mount* за словником Мюллера – «кінь під сідлом». Український словник дає ширше і конкретніше розкриття значення цього слова: *кінь, мул, верблюд* і т. д. (під сідлом). І це «т. д.» цілком виправдане, тому що *Christ on his mount* – *Христос на осляті*. У списку картин російського батального живопису, які виставлялися в Лондоні в 40-х роках минулого століття, перекладач зіткнувся з такою назвою в каталозі: *Napoleon on his mount visiting the plague stricken in the streets of Jaffa*. Не знайомий із цим полотном перекладач написав: «*Наполеон верхи на коні*» і потрапив у халепу, бо Наполеон їхав на верблюді.

Наочним прикладом недиференційованого вживання слів із широкою семантикою може слугувати іменник *student*, який в англійській мові використовується у значеннях *студент, учень, учений, той, хто щось досліджує, вивчає*. Тут контекст диктує вибір перекладу.

Будь-яка лексична трансформація потребує від перекладача почуття міри й досконалого знання тексту, що перекладається та пов'язаної з ним обстановки.

Генералізація значень. Прийом генералізації значень є протилежним диференціації та конкретизації, оскільки він полягає у заміні часткового загальним (видового поняття родовим). Він застосовується значно рідше, що пов'язано з особливостями англійської лексики. Слова англійської мови частіше мають абстрактний характер, ніж українські слова, що належать до того самого поняття. Іноді генералізація застосовується згідно зі стилістичними нормами. Наприклад, у художніх творах не прийнято точно вказувати зріст і вагу персонажів, отже, «*A young man of 6 feet, 2 inches*» у перекладі українською буде *молодиком вище середнього зросту*. Так само не розрізняються такі слова, як *foot* і *leg*, *hand* і *arm*.

Необхідність генералізації при перекладі може бути викликана небезпекою спотворення смислу слова або

словосполучення. Так, протягом тривалого часу англійський парламент обговорював законопроект про скасування смертної кари. Англійські газети називали його *No Hanging Bill*. Законопроект про скасування повішення зрозуміли як заміну одного засобу смертного покарання іншим, наприклад розстрілом, хоча йшлося про смертну кару взагалі.

Одне й те саме слово може підлягати лексичній трансформації у протилежних напрямках: у бік звуження й у бік розширення значення, тобто може виступати об'єктом як диференціації, так і генералізації. Візьмемо, наприклад, іменник *resentment* і дієслово *resent*. За даними тлумачного словника, центральне, найширше значення цих слів – *почуття невдоволення, неприязні, ворожості*. У фрагменті, що наводиться нижче, застосований прийом генералізуючої трансформації:

...the Doremus family used to spend their summer on Cape Code, too. They weren't as important in the government, or rich, but I guess they saw the Kennedys sometimes. Dave resented the Kennedy boys, he says, but then he got to know... (Vance Bourjaily. The Man Who Knew Kennedy)

*Дорімуси зазвичай теж проводили літо на мисі Код. Батько Дейва був не з багатіїв і не таку вже посаду займав в уряді, однак вони приятелювали родинами. Дейв мені казав, що йому хлопчики Кенеді не подобалися, це вже потім він ближче узнав ... Джона Кенеді. (В. Бурджейлі «Людина, що знала Кенеді»). Зрозуміло, що в цій ситуації дієслово *resented* не може виражати певного, конкретно обґрунтованого почуття, і в перекладі дається генералізуюче *не подобалися*.*

Прийом смислового розвитку полягає в заміні словникового відповідника при перекладі контекстуальним, що логічно з ним пов'язаний. Сюди належать різні метафоричні й метонімічні заміни, що продукуються на основі категорії перехрещення. Відношення перехрещення мають місце, коли лише частина обсягу одного поняття входить в обсяг іншого і, у

свою чергу, частина обсягу другого поняття входить в обсяг першого.

Якщо врахувати, що всі повнозначні частини мови підрозділяються на три категорії: предмети, процеси й ознаки, то при перекладі спостерігається неймовірне розмаїття замін як у середині кожної категорії, так і між різними категоріями. Щоб передати один і той самий зміст засобами іншої мови, часто не має значення, якою формою слова буде виражений цей зміст. Предмет може замінятися його ознакою, процес – предметом, ознака – предметом або процесом і т. д. Під процесом мається на увазі дія або стан. Розглянемо такий приклад з газетної статті: *The Liverpool by-election was an **acid test** for the Labour candidate.* Навряд чи можна перекласти як «Додаткові вибори в Ліверпулі були випробуванням на кислотність для кандидата лейбористської партії». Очевидно, процес потрібно замінити його атрибутом – «лакмусовим папірцем», згідно з нормою української мови. Цей смисловий розвиток – заміна процесу предметом – проходить у межах категорії перехрещення: лакмусовий папірець є лише частиною тесту на кислотність, і сам процес випробування не покриває цілком можливостей використання лакмусового папірця.

Коли прийом смислового розвитку застосовується при перекладі дієслівних сполучень, можна намітити чіткі закономірності замін і встановити взаємозв'язки між процесом (дією чи станом), його причиною або наслідком. Тоді сполучення двох елементів із трьох можливих можуть мати шість таких варіантів:

причина-----процес-----наслідок

1) заміна процесу причиною; 2) заміна процесу наслідком; 3) заміна причини процесом; 4) заміна причини наслідком; 5) заміна наслідку причиною; 6) заміна наслідку процесом.

*I don't think she's living here at the moment. **Her bed wasn't slept in.*** – Я не думаю, що вона живе тут зараз. Її **постіль не зім'ята**. Тут замість прямого перекладу «вона не спала у своєму

ліжку» відмічено наслідок. Отже, тут процес замінено наслідком.

Приєм смислового розвитку нерідко може бути продиктований різницею у сполученні слів в англійській та українській мовах. Словниковий відповідник фразеологічної одиниці *to stick one's neck out* – *ставити себе під удар*. Проте, аби зберегти образність, можна застосувати прийом смислового розвитку в перекладі: *Few U.S. presidents dare stick their necks out in mid term poll.* – *Мало хто з американських президентів ризикує підставити голову під удар під час проміжних виборів.* *I gave the horse his head* – *Я попустив поводи*. У цьому прикладі дотримується чіткий метонімічний зв'язок: *голова коня* і *поводи* – заміна дії причиною.

Прийом антонімічного перекладу і формально-логічна категорія контрадикторності.

Антонімічний переклад, який, по суті, є крайньою точкою прийому смислового розвитку, є заміною якогось поняття мовиджера протилежним поняттям у мові перекладу. Цей прийом супроводжується перебудовою усього висловлювання для зберігання незмінного плану змісту. Антонімічний переклад ґрунтується на формально-логічній категорії контрадикторності. Відношення контрадикторності (або заперечення поняття) спостерігаються між поняттями, які одержуються одне з одного шляхом операції заперечення. При антонімічному перекладі ця категорія містить не лише заперечення, а й протиставлення.

У більшості випадків використання протилежного поняття у перекладі спричинює заміну стверджувального речення заперечним і навпаки: *The woman at the other end asked him to hang on.* – *Жінка на іншому кінці дроту попросила його не класти слухавку.*

Антонімічний переклад є можливим і без зміни типу конструкції. Це трапляється тоді, коли протиставляється не лише поняття, що виражає ознаку, а й носії ознаки. Наприклад: *The adoption of the defensive does not necessarily mean weakness or*

inferiority of our troops. – Перехід до оборони не обов'язково означає слабкість наших сил.

**Прийоми цілісного перетворення і компенсації.
Формально-логічна категорія «поза положенням»**

Згідно з логікою норм відношення «поза положенням» спостерігаються, коли об'єми двох понять повністю виключають одне одного і при цьому не вичерпують сфери предмета, про який ідеться. Ця категорія є основою для двох прийомів лексичної трансформації – цілісного перетворення і компенсації. Відношення «поза положенням» покладені в основу зміщення, тобто використання для іменування поданого поняття назви суміжного поняття у межах одного родового поняття.

Так, наприклад, переклад французької назви радянського фільму «Летять журавлі» зроблений на основі відношень «поза положенням». Оскільки французьке слово «журавель» дуже часто використовується у значенні «проститутка», радянський фільм, відомий у французькому прокаті під назвою «Коли летять лелеки». Така заміна *журавля* на *лелеку* може вважатися як свого роду компенсація, що виправдана й продиктована особливостями стилю й лексики французької мови.

Приєм цілісного перетворення також є певним різновидом смислового розвитку, але на відміну від антонімічного перекладу має більшу автономність і менший логічний зв'язок між планами вираження мови-джерела й мови перекладу. Цей прийом здійснюється в межах або перехрещення, або «поза положенням». Приєм цілісного перетворення можна скорочено визначити як синтез значення без безпосереднього зв'язку з аналізом. Перетворюється внутрішня форма будь-якого відрізка мовленнєвого ланцюжка – від окремого слова, здебільшого складного, до синтагми, а часом і цілого речення. *How do you do.* – *Доброго дня; Welcome!* – *Вітаємо!; Nevermind.* – *Не звертайте уваги; Here you are.* – *Ось, будь ласка; Here's to you.* – *Будьте здорові! (тост); Well done!* – *Браво, молодець; Have done!* – *Годі!; That'll do.* –

Documt; Now then! – Покванся!; Shut up! – Стули пельку!; Help yourself. – Пригоцайтеся!

Прийом цілісного перетворення слугує універсальним засобом перекладу фразеологізмів: *Even the most perfunctory account of the plain facts would **blow the myth sky-high*** – *Навіть поверхневий розгляд фактів не залишить каменя на камені від вигаданого істориками міфу.*

Існує певна закономірність у тому, що в перекладі одна заміна тягне за собою іншу.

Прийом перекладацької компенсації. Як формулює А. В. Федоров, у практиці перекладу в ряді випадків, коли не відтворюється зовсім або змінюється формально далеким той чи інший елемент оригіналу, припускається те чи інше слово, словосполучення тощо, оскільки неможливо передати окремих елементів, окрему особливість оригіналу. В таких випадках найкориснішим прийомом перекладу є компенсація.

Компенсацією в перекладі потрібно вважати заміну елемента оригіналу, який не можна передати елементом іншого порядку згідно із загальним ідейно-художнім характером оригіналу і там, де це є зручним за умов мови перекладу. Компенсація може мати семантичний або стилістичний характер. У першому випадку заповнюється пропущений компонент, який не можна передати у перекладі для повноти смислу.

Семантична компенсація часто застосовується, щоб заповнити пробіли, спричинені так званою безеквівалентною лексикою. Це насамперед позначення реалій, характерних для країни джерела і найхарактерніших для іншої мови й іншої дійсності. Коли ці деталі не мають принципового значення, то втрати для читача не буде, якщо їх опустити в перекладі. Наведемо приклад перекладу *I've brought a **Christmas present for Dad.*** – *Це новорічний подарунок татові.*

Розглянемо спочатку випадки смислової компенсації. Вона може бути локальною (місцевою) і тотальною (загальною). У виставі Голсуорсі «Втеча» неодноразово згадується реалія

Burberry – непромокальний плащ, який випускався фірмою Бербері. У перекладі цю реалію, дуже характерну для Англії 20-х років минулого століття, скрізь замінено «*Макінтошем*». Виключно вдала заміна, оскільки і ця реалія – англійська. Звичайно, така заміна була б неможливою, якби в оригіналі згадувалася фірма «Макінтош».

Так само слово *convict* перекладається як *в'язень*, коли його застосовує автор, говорячи про мешканців дартмурської в'язниці. Але коли засуджений на 5 років за неумисне вбивство полісмена відставний капітан Деннант утікає з в'язниці, перелякані обивателі, які переслідують його заради винагороди, називають його *утеклий каторжник*. Ця загальна компенсація цілком виправдана: лавочник, фермер, найманці й поліцейські, залякуючи один одного зустріччю з небезпечним, на їхню думку, злочинцем, навряд чи б стали називати його «в'язнем», хоча в оригіналі лише *a convict*.

Після дводобових блукань у тумані, болотами, стражденний і голодний Деннант проникає вночі до квартири, забирається під ліжко і засинає. Коли вранці його знаходить власниця квартири і, перелякана, намагається закричати, він зупиняє її словами: *Hush! It's O.K. – Тсс! Не бійтеся!* Це так само загальна компенсація. Буквальний переклад *все гаразд* не відповідав би наміру втікача заспокоїти жінку.

У перекладах англійських вистав є багато прикладів компенсації там, де персонажі спілкуються на різних соціальних і місцевих діалектах. Здебільшого це зразки стилістичної та експресивної компенсації – заміни одного виразного засобу іншим, компенсації локальної й тотальної.

У п'єсі «Вистава» кухарка й робітник Одіхем розмовляють на лондонському просторіччі «кокні», у перекладі російською застосовується російське просторіччя, причому далеко не завжди там, де просторіччя в оригіналі, а там, де це зручно за умов російської мови.

*Cook: That girl ought to be **follered**. She might throw herself in the river.*

Кухарка: За этой девчонкой проследить бы надо. Неровен час с моста в реку бросится.

Тут російське просторіччя *неровен час* компенсує англійське просторіччя *follered*, що стоїть у сусідньому реченні.

Місцева компенсація має особливе призначення: слугувати меті, що досягається в рос./укр. мовах іншими засобами, ніж в англійській.

Коли автор навмисно наводить абсурдний набір слів, щоб підкреслити пародійність тексту, в перекладі може взагалі не існувати словникових відповідностей оригіналу. В таких випадках спрацьовує вже *суцільна* компенсація. А іноді практично викидається з перекладу репліка, і навіть ситуація в цілому, оскільки не для усіх реалій однієї культури існують хоча б віддалені відповідності.

Отже, характерною для будь-якого перекладу є часткова втрата інформації. Деякий обсяг її так чи інакше втрачається при перекладі. На жаль, це об'єктивне зло, яке усунути практично неможливо, попри всі зусилля професіоналів.

Тема 9

Граматичні трансформації та переклад синтаксичних конструкцій

У практиці перекладу граматичні трансформації, як правило, сполучаються з лексичними. У багатьох випадках змінення конструкції речення спричиняється лексичними, а не граматичними причинами. Оскільки комунікативне навантаження речення потребує ретельного вибору слів, аби мати точне відображення в перекладі, вирішення перекладацького завдання залежить від вдалого вибору *форми* слова, його граматичної категорії. Отже, з практичної точки зору є доцільним розглядати граматичні трансформації окремо, абстрагуючись від лексичного наповнення конструкцій.

Граматичні відповідники між мовами різних систем у переважній більшості випадків можуть бути лише функціональними. Але навіть коли знайдено оптимальну структуру речення у перекладі з урахуванням усіх факторів, виникає важливе питання про вибір найкращого порядку слів. При перекладі це переважно стилістична проблема, що потребує розгляду в літературознавчому плані.

Кваліфікований переклад починається зі стадії, коли іншомовне речення вже осмислене перекладачем, а отже, його граматичну структуру розкрито. Під впливом різних факторів перекладач має звертатися до граматичних трансформацій, найважливіші з яких полягають у повній або частковій реконструкції речення, у заміні частин мови та членів речення у перекладі. Нерідко трансформація необхідна навіть за існування в українській мові аналогічної структури.

Граматичну форму і синтаксичну конструкцію не можна уявити в процесі перекладу як щось самостійне, у відриві від їх лексичного наповнення. Однак розмаїття граматичних засобів уможливорює їх використання для виділення й посилення певних моментів висловлювання. Це здійснюється не лише емоційною побудовою речення, а й вибором конструкції певного типу, що створює найкращі умови для найрельєфнішого вираження думки.

Функціональний принцип передання синтаксичних конструкцій у перекладі ґрунтується на визначній ролі функції речення в семантичному й експресивно-стилістичному відношеннях, тому що не форма, а функція робить реченням сполучення слів. Формою і типом речень європейські мови подібні, тому загалом переклад не викликає серйозних труднощів для кваліфікованого й досвідченого перекладача.

Граматичні трансформації полягають у перебудові структури речення в процесі перекладу згідно з нормами мови перекладу. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того, чи змінюється структура речення повністю або частково. Зазвичай, коли змінюються головні члени речення,

відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Крім заміни членів речення можуть замінюватись і частини мови. Частіше за все це відбувається одночасно.

Важливо враховувати всі фактори, що можуть впливати на застосування граматичних трансформацій, а саме: 1) синтаксичну функцію речення; 2) його лексичне наповнення; 3) його смислову структуру; 4) контекст (оточення) речення; 5) його експресивно-стилістичну функцію.

Граматичні трансформації, що стосуються синтаксичної структури речення, можуть змінювати підмет і присудок:

Long habit has made it more comfortable for me to speak through the creatures of my invention. – **Через тривалу навичку мені зручніше висловлюватися за допомогою вигаданих персонажів.**

Граматичної трансформації може також потребувати контекстуальне оточення. Найчастіше це спостерігається при перекладі англійських періодів або ряду речень, що починаються з одного й того самого особового займенника. Стилiстична норма рiдної мови цього не допускає.

He sat now by the stream watching the clear water flowing between the rocks... He crossed the stream... He knelt by the stream & pushing his automatic pistol around his belt... he lowered himself with a hand on each of two boulders & drank from the stream. (E. Hemingway. For whom the Bell Tolls).

Третє речення в перекладі цього фрагмента перебудоване: *Він сидів біля струмка, дивлячись, як прозорі струмочки збігають поміж каміння. Потім він став навколiшки, пересунув револьвер, що висів на поясі, на спину, зігнувся, спираючись руками на камені, й напився зі струмка.*

Майже найпоширенішим прийомом граматичних трансформацій можна вважати заміну іменників дієсловами, що пов'язано з багатством і гнучкістю дієслівної системи рідної мови. Заміну іменника дієсловом можуть спричиняти, по-перше, відсутність іменника в рідній мові, по-друге, необхідність

змінити будову речення згідно з нормами мови перекладу. Так само в процесі перекладу прикметники можна замінювати іменниками, дієсловами й прислівниками. Такі самі зміни можна здійснювати з дієприслівником II в атрибутивній функції.

Можна було б також навести численні приклади номінативної побудови газетних заголовків, які здатні ввести в оману читача, який не спромігся прочитати статтю: *Vatican Protest* зовсім не означає *протест Ватикану*, а навпаки: *протест проти призначення посла США до Ватикану*.

Не можна забувати, що англійські номінативні конструкції потребують особливої точності й прозорості. Отто Єсперсен наводить приклад двозначності англійської номінативної конструкції, цитуючи Ходжсона:

An attorney, not celebrated for his probity, was robbed one night on his way from Wicklow to Dublin. His father, meeting Baron O'Grady the next day, said: «My lord, have you heard of my son's robbery?». «No, indeed», replied the Baron, «pray, whom did he rob?». – Адвоката, який не вирізнявся особливою чесністю, однієї ночі пограбували, коли він переїздив із Віклоу до Дубліна. Наступного дня його батько, зустрівшись із бароном О'Греді, запитав його: «Ви чули, мілорде, про пограбування мого сина?». – «Ні, не чув», – відповів барон. – «А кого він пограбував?»

Англійське словосполучення *my son's robbery* може мати дві функції: суб'єкта і об'єкта залежно від контексту та обстановки. До того ж репутація адвоката давала баронові підстави запідозрити його в тому, що грабіжником був він сам.

Амбівалентність синтаксичних конструкцій

У ході історичного розвитку деякі синтаксичні структури англійської мови набули подвійної функції, причому нерідко ці функції прямо протилежні одна одній, тобто амбівалентні. Їх значення розкривається у контексті, але не завжди й легко встановити, у якій із цих функцій використана подана структура. Ймовірно є, наприклад, можливість помилитися, розкриваючи модальне й немодальне значення сполучення

«дієслово to be + інфінітив»: *He was the first to speak* – *Він мусив виступати першим* або *Він виступав першим*. Така синтаксична амбівалентність породжується тенденцією англійської мови до економії мовних засобів, особливо в живому мовленні, якому не заважає деяка неточність, оскільки вона легко з'ясовується у спілкуванні.

Інша справа – це писемне мовлення. Наявність амбівалентних абсолютних зворотів у документальних текстах викликає серйозні й цілком ґрунтовні заперечення, тому що різночитання у документах призводять до хибного перекладу. Можна для ілюстрації розпливчатості англійського синтаксису навести анекдотичну фразу Отто Єсперсена: *He swore the day he was born*, яку з однаковим правом можна перекласти як *Він прокляв той день, коли народився* і як *Він вилаявся у той день, коли народився*.

Так само інфінітивний зворот може мати як цільову, так і приєднувальну функцію, тобто значення наслідку: *He went to the USA never to return* – *Він виїхав до Сполучених Штатів, щоб залишитися там назавжди* або *Він виїхав до Сполучених Штатів і залишився там назавжди*. Добре, якщо у подальшому викладенні ця недомовленість уточнюється.

У синтаксисі **однорідних членів** також наявні риси амбівалентності. В англійських реченнях з однорідними членами є такі, в яких при однорідних присудках є лише один формальний підмет або один додаток, коли насправді маються на увазі декілька діячів або об'єктів дії.

У нарисі «Колумб не був першовідкривачем Америки» Дейл Карнегі так описує труднощі, з якими мореплавець зіткнувся, намагаючись зібрати екіпаж для далекої подорожі: *Everyone was afraid to go. So he went to the waterfront & boldly seized some sailors & forced them to go. He begged & bribed & threatened others.* (D. Carnegie. Little-Known Facts about Well-Known People).

Тут лише попередній і наступний контексти допомагають зрозуміти, що «*унпрошував, підкупував і залякував*» Колумб не

одних і тих самих, а різних людей. І тоді перекладений фрагмент буде таким: *Усі побоювалися. Тоді він відправився до порту і ледь не силоміць узяв із собою кількох матросів. Одних він умовив, інших – улестив, третіх – залякав.*

Відсутність диференціації підметів або додатків при однорідних присудках може легко ввести в оману необачливого перекладача.

Особливо «підступною» конструкцією англійського синтаксису потрібно визнати так званий **порівняльний зворот** із формальним значенням рівності, коли перекладач сприймає його формальну структуру порівняння буквально. Між тим компаративні конструкції існують на двох різних мовних рівнях: **синтаксичному й фразеологічному**.

Ще за часів В. Шекспіра існували фразеологічні звороти типу: «*as прикметник + as + any, anything, anywhere*», такі, наприклад, як *as bold as brass, as cool as a cucumber, Like nothing on earth, as old boots, so pleasant as anything* тощо. Такі звороти, як це визнано багатьма лінгвістами, мають функцію фразеологічного інтенсифікатора, тобто посилювача.

Компаративна конструкція у функції фразеологічного інтенсифікатора часто виражає абсолютне або відносне перевершення. Коли перекладач не бере цього до уваги, переклад може набути абсурду, що нерідко траплялось у перекладацькій практиці. Наприклад, в одному з перекладів роману Т. Драйзера «Дженні Герхардт» було викривлено зміст компаративної конструкції: *The Senator knew common & criminal law, perhaps, as well as any citizen of his state* – *Сенатор знав загальне й карне право, мабуть, не гірше за будь-якого громадянина його штату*. Насправді, поза всіма сумнівами, сенатор, до того ж юрист за освітою, знав право краще за будь-якого громадянина свого штату. З іншого боку, абсурдно навіть припустити, що кримінальне право, що ґрунтується на судових процесах, так добре відоме пересічному американцю.

Залежність перекладу компаративної конструкції від жанру перекладного матеріалу

Зіставлення численних прикладів використання конструкції, що розглядається, показало, що як інтенсифікатор вона є змінною величиною, яка часто залежить від жанру твору. В художньому тексті завдяки виразності використаних засобів зворот набуває додаткової експресивності, що має знайти своє відображення у перекладі. Навпаки, у перекладі газетно-інформаційного, документального, а також науково-технічного текстів не буде додаткового експресивного елемента, що потребував би передачі, крім тих випадків, коли емпатичність висловлювання підкреслюється додатковими засобами. Наприклад, у монографії Х'ю Сіді президенту Кеннеді пишеться: *In his hand was a copy of the speech he would give to the U.S. & the world. It was, perhaps, **as tough as any** president has ever had to give in peace time.* Навіть не знаючи змісту попередніх речень, із вузького контексту двох наведених фраз можна зробити висновок, що автор підкреслює надзвичайну важливість промови Кеннеді. Таким «вказівним мінімумом» тут є прислівник *ever*. *У нього в руці був текст промови, з якою той звернувся до американського народу і народів усього світу. Мабуть, це була **найрішучіша** заява, з якою коли-небудь звертався будь-який президент США у мирний час.*

У тій самій книзі Сіді зустрічається приклад «проміжного» застосування конструкції, яку краще передати літотою. Літота – це стилістична фігура навмисного пом'якшення виразу шляхом заміни слова протилежним, але протилежним за значенням: «непогано» замість «добре», «не заперечую» замість «погоджуюсь» і таке інше: *He may grant an interview while he swims, & the number of sun-lighted conferences on his patio or on one of his boats are so many, they have gone uncalculated. Yet they have been **as vital as any other conferences**.* – *Він дає інтерв'ю у басейні, а кількість конференцій та нарад, проведених ним під відкритим небом, на веранді Білого дому чи*

на одній з його яхт, така велика, що вже не злічити. Однак вони мають **не менше значення, ніж інші.**

Ще один різновид літоти може бути визначений як літота-гіпербола – стилістична фігура явного і навмисного применшування, приниження й зневажання для посилення виразності. По суті, це різновид гіперболи. Літота-гіпербола завжди передає лише функцію фразеологічного інтенсифікатора.

Вибір способу перекладу залежить від екстралінгвістичного контексту. Адже далеко не одне й те саме: найвищий ступінь якості чи літота, де сила виразності полягає передусім у тому, що це свідоме применшення зрозуміле учасникам комунікації.

У передмові до збірника «коротких оповідань» про Едгара По говориться таке:

Poet, literary critic & short-story writer he as much as any other writer, deserves the name of the father of the modern short story. Оскільки це сказано про По, не підлягає сумніву, що в США ніхто інший, як він є справжнім засновником жанру «короткого оповідання»: **Поет, редактор, літературний критик, Е. По більше, ніж будь-хто з письменників заслуговує на визнання його як творця нового жанру короткого оповідання.** Тільки знання історії американської літератури дає нам право обрати найвищий ступінь у перекладі цього інтенсифікатора і відкинути літоту.

А ось у перекладі публіцистичного тексту гіпербола недоречна. Те саме слід зазначити й щодо перекладу історичного й узагалі наукового матеріалу, в якому стриманий тон викладення не припускає натиску в перекладі. Наприклад, у Гровера Клівленда, який займав посаду президента США, читаємо: *The Monroe Doctrine cannot become obsolete while our Republic endures... It's importance has been as great as that of any principle in America.* – **Доктрина Монро не застаріє, доки існуватиме наша держава... Вона все ще лишається одним із найважливіших принципів нашої політики.**

Переклад абсолютних конструкцій

Функціональний принцип передавання граматичних форм синтаксичних конструкцій з особливою наочністю проявляється при перекладі абсолютних конструкцій як структур, що не мають сталого формального відповідника. Під **абсолютною конструкцією** (далі АК) розуміють абсолютний зворот разом із головним складом речення. Власне з головним, оскільки АК є простим реченням із другорядним поширеним членом з неповною предикацією. Лише конструкція в цілому, а не абсолютний зворот окремо може бути предметом розгляду і встановлення певних закономірностей з точки зору перекладу.

Специфічну смислову функцію АК будь-якого різновиду можна визначити як сполученість, взаємозв'язок і взаємообумовленість різноsubj'єктних дій або станів. Хоча й прийнято вважати, що абсолютний зворот не має формального граматичного зв'язку із головним складом речення, однак має логічну співвіднесеність із одним з головних членів головного складу або зі змістом головного складу в цілому.

Ступінь сполученості дій або станів в АК різних категорій може бути різною, але, крім семантичного зв'язку між зворотом і головним складом, ніякими іншими показниками не позначений. Проте більший чи менший ступінь сполученості повинен враховуватися при виборі синтаксичних засобів при перекладі. Насамперед це стосується вибору між сурядним або самостійним реченням для передачі абсолютного звороту. Характер смислового зв'язку звороту з головним складом може бути дуже різноманітним. Крім заміни підрядних речень різних категорій, за винятком порівняльного, абсолютний зворот може мати пояснювальне й сполучне значення, тобто мати додаткову інформацію, що не поступається за ступенем важливості інформації, що міститься в головному складі речення. Особливістю АК є те, що характер смислового зв'язку звороту з головним складом речення залишається нерозкритим. Не менш важливим є те, що ця конструкція здатна передавати одночасно сполучення двох смислових функцій: часової та причинно-

наслідкової, часової й умовної, часової й допустової і т. д. Ось характерний приклад:

*At midnight, **no reply having been received**, the two countries entered upon a formal state of war* (A. Morton). У перекладі цього речення однаково можливе було б розкриття часового й причинно-наслідкового смислу зв'язків: *Після того як опівночі ніякої відповіді не надійшло...або Оскільки опівночі ніякої...* Але саме специфіка АК диктує відмову від уточнення смислового зв'язку, бо автор мав повну можливість за бажання обрати іншу синтаксичну конструкцію. Ось чому цей приклад і подібні йому потрібно перекладати сурядним реченням: *Опівночі відповіді (від Німеччини) не надійшло, і сторони вступили у формальний воєнний стан.*

Оскільки абсолютний зворот не має формального зв'язку з певним членом головного складу, а може за смислом співвідноситися або зі змістом у цілому, можливі випадки, коли АК дає підстави для кривотлумачення. Статути Ліги Націй і ООН містять абсолютний зворот майже ідентичного лексичного складу. В обох випадках в англійській редакції викликають непорозуміння, оскільки суб'єкт дії не визначений. Лише французька й російська редакції виключають можливість міжнародних суперечок.

*The members of the League agree that the manufacture by private enterprise of munitions & implements of war is open to grave objection. The Council shall advise how the evil effects attendant upon such manufacture can be prevented, **due regard being had to the necessities of those members of the League** which are not able to manufacture the munitions & implements of war necessary for their safety* (Charter of the League of Nations, Ch.8, §5).

З англійського тексту цієї статті незрозуміло, хто має враховувати потреби членів Ліги Націй, тоді як у російській редакції це визначено цілком точно: *беручи до уваги те, що приватне виробництво спорядження й військового матеріалу викликає серйозні заперечення, члени Ліги доручають Раді дати висновки про заходи, здатні усунути його згубні наслідки,*

враховуючи потреби тих членів Ліги, які не в змозі заготовляти спорядження й військовий матеріал, необхідні для їх безпеки.

Якби український текст статті був формально точним перекладом з англійської, де АК із пасивним дієприкметником не містить вказівки на виконавця дії, то потрібно було б ужити пасивну конструкцію, і тоді не було б зрозумілим, до якого суб'єкта віднесена дія: *причому мають бути враховані потреби членів Ліги, які не в змозі виготовляти зброю.*

Найважливішим критерієм для розмежування різних типів АК, з точки зору перекладача, є логіко-семантична структура АК, яка не враховується граматистами. Залежно від єдності чи роздільності носія (носіїв) сполучених дій можна виділити 2 групи: логічно односуб'єктні й логічно різносуб'єктні АК.

Різносуб'єктними в логічному відношенні є конструкції, в яких суб'єкт абсолютного звороту означає особу, яка не є носієм дії, виконуваної суб'єктом головного складу речення. Останнім може бути і якась обставина, предмет або сила природи. Часто можна зустріти різносуб'єктну АК із суб'єктом звороту, вираженим формальним підметом *it (being), there (being)*: *Berlin, Sept. 25 (1940). I used to eat a couple of nights a week at the Ausland club, it being conveniently located for me...* (W. Shirer). – Берлін, 25 вересня (1940 р.) *Десь двічі на тиждень я вечеряв у «Аусланд» – клубі, до якого мені було як рукою подати.*

Експресивна функція абсолютних конструкцій ґрунтується на граматичній специфіці цих конструкцій, на контрастному протиставленні абсолютного звороту головному складу речення. АК, як і будь-яка синтаксична структура, не може мати самостійної експресивної функції, вона лише підтримує певний ступінь експресії, що виражається лексично.

АК *суб'єктно-дієприкметникового типу* використовуються для посилення чотирьох різних видів експресивної функції: 1) спокійної, неупередженої, розміркованої оповіді або міркування; 2) іронії чи навіть

комічного ефекту; 3) динаміки дії; 4) уточнення деталей обстановки дії.

«Раціоналістична» функція пов'язана з первинним уживанням в офіційно-діловому стилі, документах законодавчого, адміністративного й судово-юридичного характеру: *Her husband presently followed her, & **there being no other company** we went to dinner* (Н. James). – *Потім з'явився чоловік, і, **оскільки я був єдиним гостем**, ми сіли за стіл.*

Будучи перенесеною в інший контекст, іншу ситуацію, та сама формула АК може фігурувати як засіб іронічної експресії:

«*Jane suits me, do I suit her?*» – «*To the finest fibre of my nature, Sir.*» – «***The case being so, we have nothing in the world to wait for; we must be married instantly.***» (Ch. Brontë. *Jane Eyre*) – «*Я кохаю Джен, та чи кохає вона мене?*». – «*Усією душею, сер.*» – «*Якщо це так, то нам нема чого далі чекати, нам потрібно негайно повінчатися.*».

Необхідно врахувати, що переходу від одного виду експресивності до іншого, протилежного, тобто від розміркованого (розсудливого) до іронічного, сприяють у цьому разі три чинники: пряме мовлення, кульмінаційна ситуація роману і підкреслено суха манера Рочестера, відображена в його мовленнєвій характеристиці.

Використання АК в експресивній функції завжди спирається на виражену лексично експресію, чи то іронічну, динамічну чи ще якусь:

*However, they booked twelve people inside & the luggage (including such trifles as a large rocking-chair & a good-sized dining-table) **being at length made fast upon the roof,** we started off in great state.*

Перекладачка відчула підкреслену іронію цієї сцени й посилила її лексичними засобами: *Як би там не було, до карети запхали дванадцять пасажирів, і коли багаж (включаючи такі дрібниці, як величезна гойдалка і солідних розмірів обідній стіл), був нарешті прив'язаний на даху, ми урочисто*

вирушили в дорогу. «Запхали 12 пасажирів» – типовий приклад використання прийому експресивної конкретизації.

Набагато частіше експресивна функція динамічного оповідання передається односуб'єктною АК, ніж різносуб'єктними. Тут її основна експресивна функція – прискорення темпу розповідання.

Використовується АК так само і в так званій «деталізуючій» функції, уточнюючи деталі оточення, подробиці зовнішнього порядку: позу, манери, одяг, деталі зовнішності, але, як правило, не постійні ознаки, а дійсні лише на час виконання дії, вираженої предикатом: *He came into the room, his face red of shame.* – *Він увійшов до кімнати, червоніючи від сорому.*

Експресивні властивості АК не завжди підлягають чіткому розмежуванню. Вони можуть переплітатись у межах однієї категорії, наприклад «раціоналістична» функція з іронічною, динамічна з деталізуючою.

Тема 10

Індивідуальний стиль і переклад

Лінгвостильова категорія «*ідіолект*» має у галузі перекладу два значення: індивідуальний стиль перекладача як митця (тобто набір засобів і прийомів для створення тексту) та індивідуальний стиль перекладача як власне перекладача (тобто набір засобів і прийомів для вирішення перекладацьких проблем). Якщо згадати при цьому, що єдина мета перекладу – це збереження індивідуального стилю автора оригіналу, то стає зрозумілим, наскільки складними постають тут індивідуально-стильові труднощі перекладу. Серед зазначеної змістової тріади ідіолекту в перекладознавстві (індивідуальний стиль автора – індивідуальний стиль перекладача як митця – індивідуальний стиль перекладача як перекладача) найбільш перекладацьки вагомими будуть два останні компоненти, оскільки перший

породжує загальні проблеми і є об'єктивним чинником, який не залежить від перекладача і тому повинен залишатись і в перекладі. Інша справа – дві іпостасі в одній особі перекладача: ці чинники мають суб'єктивно-об'єктивний характер: суб'єктивні вони через те, що за логічною суттю перекладу як іншомовного переоформлення оригіналу їх не повинно бути у перекладі; об'єктивними є тому, що не можуть не впливати на переоформлення і не залишати свого виразного відбитка на перекладі. Отже, категорія *«індивідуальний стиль перекладача»* – це не лише неминуча, а й необхідна складова частина перекладу. Звичайно, вона відчувається в будь-якому функціонально-стильовому перекладі, але виразно унаочнити її можна лише на значному текстовому матеріалі. Та й на ньому активніше діятиме перекладацька іпостась перекладача, а не митця, оскільки рівень художності в усіх функціональних стилях, крім белетристики, занадто низький. Тому подальші приклади взято з художньої літератури.

Сутність поняття і терміна «ідіолект»

Варіативна лінгвістика услід за функціональними стилями відкрила ще нижчий рівень мовленнєвої системи – стиль конкретної людини, який назвала ідіолектом (від давньогрец. *idios* – «своєрідний», «особистий» та *lexis* – «мовлення»). Вперше цю лексему використав як термін американський лінгвіст Б. Блох у 1948 році, запропонувавши її для означення *«сукупності можливих висловлювань конкретного мовця у конкретний час»*, але поняття індивідуального мовлення існувало задовго до Блоха і навіть до мовознавства у літературознавців як стиль письменника, і лише у лінгвістів воно набуло універсального характеру загальної категорії мовлення у будь-якому функціональному стилі. І якщо у літературознавців воно означало лише художні особливості використання загальнонаціональної мови, то у лінгвістів стало вміщати мовленнєві особливості всіх рівнів: фонетичного, лексичного, морфологічного, синтаксичного, стилістичного. Але

там і тут воно охоплює індивідуальну специфіку вживання загальнонаціональних мовних засобів.

Саме особистий характер використання загальних мовних засобів створює перекладацьку сутність ідіолекту, у змістовній структурі якого потрібно розмежовувати два компоненти: пристрасі адресанта до певного набору одних і тих самих лінгвальних одиниць (наприклад, до простих непоширених речень або, навпаки, до безмежних складних синтаксичних утворень, до тавтологічного повтору або, в іншого автора, до багатства синонімів тощо) і здібність мовця надавати будь-якій словниковій одиниці додаткові конотації постійного характеру (наприклад, іронічну ти пафосну забарвленість, навмисну однозначність або не менш впадаючу в око полісемантичність). Якщо пристрась до постійних лінгвальних засобів не породжує труднощів для перекладача (потрібно лише пам'ятати про неї і не підмінювати мовленнєву однотонність стильовою різнобарвністю), то конотативний ідіолект їх створює на кожному кроці, оскільки потребує від перекладача не лише постійної уваги, щоб не змішувати словниковий шар семантики з конотативним і навпаки, а й значних фонових знань, тому що конотації ідіолекту часто пов'язані з широким контекстом.

Статевий аспект індивідуального стилю

До аналізованої проблеми належить ще один чинник – статевість мовлення, або стателект, дослідження якого активно заявило про себе у лінгвістиці останніх років і тому ще занадто дискусійне. Ми схилиємося до думки, що статевий чинник (або через небажане використання багатьма лінгвістами зайвого запозичення з англійської, гендерний, від *gender*– «*стать*», «*граматичний рід*») об'єктивний і його необхідно враховувати у перекладацькій діяльності. Зважаючи на те, що фрейм як загальний зміст традиційної ситуації має конвенційну (договірну) природу й описує характерне, типово для даного етносу, можна і потрібно віднести до обов'язкового компонента його змістової структури і те, що притаманне людському спілкуванню взагалі, а не лише комунікації окремого народу.

Таким загальнолюдським чинником і є статевий аспект, оскільки людське мовлення, будучи, як і мова, чистою абстракцією, існує не взагалі, а лише як жіноче та чоловіче, і що ці мовленнєві типи суттєво різняться один від одного на всіх мовних рівнях. У відповідних дослідженнях про відмінні особливості чоловічого та жіночого мовлення й спілкування аргументовано доводиться на кількісно і якісно значному матеріалі, що представники різних статей інакше вимовляють голосні й приголосні, короткі та довгі звуки і, отже вживають частіше чи рідше лексеми з відповідним фонемним наповненням, інакше використовують нормативну та ненормативну лексику, по-різному вживають емоційні та експресивні граматичні засоби тощо. Отже, перекладач повинен ураховувати і статевий аспект, сприймаючи оригінал не як текст взагалі, а як статевий фрейм, щоб мовлення автора-жінки не замінити стильовою манерою чоловіка і навпаки.

Сутність поняття і терміна «індивідуальний стиль перекладача»

Перекладач, як і кожна людина, має власний ідіолект, що нестримно втручається у всі структурні компоненти оригіналу, щоб накласти на них власний відбиток: *«Зроблено мною!»*. З такою оцінкою впливу індивідуального стилю перекладача на оригінал погоджуються всі провідні перекладознавці світу, акцентуючи при цьому хіба що різні рівні своєї впевненості. Саме обов'язкова присутність перекладача у тексті перекладу і породжує множинність перекладів одного оригіналу, бо, як справедливо стверджує Р. Штольце, *«Переклади здатні досягати своєї мети завжди лише оптимально, зразкових перекладів не буває»*.

Отже, під індивідуальним стилем перекладача потрібно розуміти систему змістових і формальних особливостей тексту перекладу, які втілюють філологічні та професійні смаки й нахили перекладача.

Змістова структура індивідуального стилю перекладача

Як зазначено вище – перекладач, як і кожна людина, має власний ідіолект. Але на цей, так званий, «*ідіолект мовця*» (прийоми і засоби вербального оформлення думки) накладається додатково «*ідіолект перекладача*» (тобто професійні прийоми і засоби вирішення суто перекладацької проблеми, які, повторюючись у практичній діяльності конкретного перекладача, стають його «візитною карткою»). Тим самим ідіолект перекладача за своєю змістовою структурою складніший, ніж ідіолект автора оригіналу: згадаймо, що в адресанта ця структура двокомпонентна (типологія лінгвістичних одиниць і типологія їх конотативного вживання), тоді як у перекладача – трикомпонентна (додається ще типологія професіоналізму).

Тема 11

Експресивно-стилістична основа перекладу

Стиль – це суспільно усвідомлена та функціонально зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору й сполучення засобів мовленнєвого спілкування у сфері тієї чи іншої загальнонародної, загальнонаціональної мови, співвіднесена з такими самими засобами вираження, що слугують для інших цілей, виконують інші функції в мовленнєвій суспільній практиці даного народу.

Це визначення розкриває лінгвістичну сутність стилю. Еквівалентний переклад не можливий без урахування стилістичної сторони оригіналу. Тож насамперед потрібно знати особливості мовних засобів. З описом стилістичних особливостей граматичного складу, лексики, фразеології та виразних засобів мови має справу лінгвістична стилістика. Отже, саме ця галузь мовознавчої науки має на меті охарактеризувати стиль мови. Будь-який текст, що

перекладається, має більш чи менш чітко виражену стилістичну характеристику. У стилі художньої прози перекладач мусить передати індивідуальний «почерк» автора, донести його «голос» засобами іншої мови. У публіцистиці або газетно-інформаційному матеріалі перед перекладачем стоїть простіше, але водночас і складніше завдання, оскільки публіцистичний стиль є вивченим на сьогодні значно гірше, ніж стиль художньої прози. Отже, при перекладі публіцистики виникає складне питання: чи потрібно передавати стилістичну своєрідність тексту, і якщо так, то якими засобами. Однозначної відповіді на це питання не існує. Якщо це памфлет, фельетон, ораторська промова, стилістична вишуканість конче необхідна. Якщо перекладається текст пропагандистського або інформаційного характеру, стилістичні прийоми прикрашання можуть бути зайвими. Стилістичні прикраси газет і журналів мови-джерела підчас носять такий вузьконаціональний характер, що можуть у перекладі подаватися лише в супроводі детальних приміток, які переважтують текст і нічого не дають ні розуму, ні серцю читача.

Важливо враховувати також і те, що характер стилю визначається ще й формами експресії. Будь-які стилістичні засоби експресивні, оскільки мають емоційну чи емоційну дію (ефект). Іноді навіть нейтральні у стилістичному відношенні мовні засоби набувають експресивного значення. Перекладач повинен враховувати і стилістичну, й експресивну сторони тексту оригіналу. Аналізуючи стилістичну й експресивну характеристики окремих ланок мовного полотна й співвідносячи їх з загальним ідейно-художнім задумом автора, він встановлює експресивно-стилістичну тональність оригіналу.

Звичайно, навіть кваліфікований перекладач не завжди в змозі знати стилістичну характеристику слова, що визначається його належністю до того чи іншого функціонально-стилістичного шару лексики. Такі труднощі долаються за допомогою тлумачних або паралельних словників. Як відомо, слова нейтрального у стилістичному відношенні шару (десь

90 % лексики) зазвичай не мають ніяких позначок. Слова, що знаходяться «вище» або «нижче» цього шару (так звана периферійна лексика), забезпечуються стилістичними позначками. На жаль, різні словники по-різному кваліфікують ті самі слова. Насамперед це стосується лексики не літературно-розмовних шарів із позначками: «розмовне, фамільярне, просторічне, сленг, жаргон». Із лексикою «вищого» шару це спостерігається не так часто – це позначки нейтрального роду: «книжне, офіційне, канцелярське, поетичне, архаїчне, застаріле».

Проте визначити стилістичну належність слова – це лише половина справи. Важливо у рідній мові знайти таке слово, що відповідає тому, що перекладається не лише за змістом, а й за стилем. Не дивно, що часто у рідній мові не з'являється повного стилістичного відповідника периферійному англійському чи французькому слову. Навіть коли паралельний словник дає відповідник, що належить до тієї самої стилістичної категорії, буває, що її неможливо використати через неадекватність експресивного значення. Так, для слова *grub* ВАРС дає лише одну відповідність *жерти* з позначкою «груб». Але українське слово є набагато грубішим, ніж англійське, до того ж належить до просторіччя, тоді як *gruby* більшості тлумачних англійських словників вважається колоквіалізмом і, очевидно, із розряду сленгу перейшло до розмовної категорії. Нерідко трапляється, що з часом завдяки частотному використанню гострота слова притуплюється. Так, наприклад, сталося з англійським О.К., яке у первісній формі (середньоанглійський період) було нецензурним, лайливим, а в сучасній англійській мові широко вживається навіть в офіційній ситуації.

Звісно, лексичний матеріал – необхідна, але не завжди найважливіша характеристика стилю. Його характер визначається всією сукупністю засобів і їх відношенням до вираженого змісту, ідейно-художнього задуму автора. Гостра зброя публіцистики – іронія – нерідко буває ситуаційною, інколи слово не можна передати повністю рівноцінно.

Компенсувати такі випадки можна за рахунок периферійної лексики, через передання емоційної або оцінної сторони експресії. При перекладі експресивне значення слова, як правило, домінує над стилістичним.

Експресивна конкретизація при перекладі рідною мовою

Зіставлення перекладів із різних мов показує, що часто замість нейтральних слів мови-джерела у перекладі з'являються експресивно забарвлені слова мови перекладу. Поряд із більш яскраво вираженою експресивністю українська лексика вирізняється і більшою конкретністю.

Сутність експресивно-емоційної конкретизації було розкрито на основі зіставлення перекладів у сполученні з явищем так званого «експресивно-стилістичного узгодження». Це явище полягає в тому, що вибір виразного слова пояснюється виразністю сусіднього слова чи ширшого контексту.

Навіть у паралельних словниках можна бачити зафіксовані експресивно-емоційні відповідники в мові перекладу. Досить узяти декілька дієслів руху і зіставити їх українські еквіваленти або варіантні відповідники. В англійській мові немає дієслова із ширшою семантикою, ніж *get*. Аналіз словникової статті *get* свідчить, що багато українських відповідностей є експресивно-емоційними. Досить навести хоча б такі: *доставати, проникати, схопити, загарбувати, захоплювати, хвилювати, заразитися, схопити (хворобу), вилазити, пробиратися* тощо.

У більшості випадків застосування прийому експресивної конкретизації у перекладі сполучається з експресивним узгодженням, тобто з урахуванням найближчого, а часто і широкого контексту. Простежимо на конкретних прикладах:

She was able to get every ounce of humour of the semicolon.
(*S. Maughan*).

Із крапки з комою вона вміла **вичавити** весь гумор до останньої краплини.

Тут фраза *gety* перекладі набула контекстуального значення, якого не містить словник. Слово *вичавити* конкретизує значення дієслова *get* й експресивно підтримується додатком *до останньої краплини*. Звісно, і англійська фраза не позбавлена іронічної експресії, але вона не створюється нейтральним *get out of*, а лише *унцією* і контекстом, що характеризує персонаж оповідання – місіс Фостер, пані й домашнього тирана.

Англійські дієслова дії часто потребують більш конкретного й точного розкриття їх значення у перекладі більш емоційним і виразним словом мови перекладу.

Експресивно-прагматична конкретизація сполучує в собі емоційне забарвлення з логічною основою. Рідна мова не приймає «вакууму», неповноти, незакінченості думки, особливо тоді, коли раптовий обрив фрази або образу може призвести до непорозуміння або навіть абсурду. Це жодною мірою не означає, що у перекладі потрібно уникати еліпсиса або алюзій. Закінченості думки вимагає лише прагматична основа.

He had cast a stone and now watched the ripples (I. Murdoch An Unofficial Rose) – тут важливо врахувати, що персонаж роману Фелікс Мічем, про якого йдеться, не сидів у цей час біля води, і каміння було в його уяві. У перекладі перед цим сказано: «Фелікс перебував у якомусь дивному стані. Він був сильно закоханий... Заспокоювала його відстрочка, під час якої зовнішні фактори працювали на нього. Він жбурнув у воду камінь, і став дивитися, як розходяться кола» (А. Мердок. Дика троянда). Якщо б у перекладі було сказано: він жбурнув камінь без додання у воду, це б викликало здивування у читача.

Кожна мова має власні засоби, особливості й властивості. Для того щоб правильно передати якийсь образ або фразу, в перекладі їх іноді потрібно змінити. Белінський стверджує, що відповідний образ, так само як і відповідна фраза, полягає не завжди у видимій сполучуваності слів: потрібно, щоб внутрішнє життя виразу, що перекладається, відповідало внутрішньому життю оригіналу.

Можливо, ці слова В. Г. Белінського занадто часто фігурують у працях теоретиків перекладу, проте дійсно важко знайти у світовій літературі чіткіше й глибше розкриття механізму перекладацького процесу.

Тема 12

Норма перекладу. Перекладацькі помилки. Золоті правила перекладача та тлумача

Загальна теорія перекладу розкриває поняття *перекладацької норми*, на основі чого оцінюється якість перекладу. Лінгвістика перекладу містить як теоретичні (дескриптивні), так і нормативні (прескриптивні) розділи. Теоретичні розділи лінгвістики перекладу досліджують переклад як засіб міжмовної комунікації. У нормативних розділах лінгвістики перекладу на основі теоретичного вивчення формулюються практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію перекладацького процесу, полегшення й підвищення якості роботи перекладача, розроблення методів оцінювання перекладів та методики навчання майбутніх перекладачів.

Для успішного виконання своїх функцій перекладач повинен чітко усвідомлювати мету своєї діяльності та шляхи досягнення цієї мети. Таке розуміння передбачає знання системи відповідностей між цими мовами, прийомів та методів перекладу, вміння обирати необхідний відповідник та застосовувати найефективніший прийом перекладу з урахуванням конкретного контексту, прагматичних чинників, що впливають на хід і результат перекладацького процесу.

Перекладач та інші особи, які оцінюють якість перекладу, виходять із посилання, що правильний переклад повинен відповідати певним вимогам. Сукупність вимог, що ставляться до якості перекладу, називається **нормою перекладу**. Якість перекладу визначається ступенем його відповідності

перекладацькій нормі та характером мимовільних чи усвідомлених відхилень від цієї норми.

Нормативні вимоги формулюються у вигляді принципів або правил перекладу. Вони можуть бути як загальними, так і частковими, охоплювати окремі випадки чи належати до певних типів перекладу.

Результати процесу перекладу (якість перекладу) зумовлюються ступенем смислової близькості перекладу оригіналу, жанрово-стилістичною належністю текстів оригіналу й перекладу, прагматичними чинниками, що впливають на вибір варіанта перекладу. Всі ці аспекти мають нормативний характер, визначають стратегію перекладача та критерії оцінювання його праці.

Норма перекладу складається внаслідок взаємодії п'яти видів нормативних вимог: 1) норми еквівалентності перекладу; 2) жанрово-стилістичної норми перекладу; 3) норми перекладацького мовлення; 4) прагматичної норми перекладу; 5) конвенціональної норми перекладу.

1. Еквівалентність змісту оригіналу й перекладу є основою їх комунікативної рівноцінності. Норма еквівалентності перекладу не є незмінним параметром. Вона означає необхідність якомога більшої спільності змісту оригіналу й перекладу, але у межах, сумісних з іншими нормативними вимогами. У кожному конкретному випадку тип еквівалентності визначається як співвідношенням одиниць мови оригіналу та мови перекладу, так і врахуванням прагматичних чинників, що впливають на акт перекладу.

2. Жанрово-стилістичну норму перекладу можна визначити як вимогу відповідника перекладу доміантній функції та стилістичним особливостям типу тексту. Вибір такого типу визначається характером оригіналу, а стилістичні вимоги – це нормативні правила, що характеризують тексти аналогічного типу в мові перекладу. Переклад художнього твору оцінюється за його літературними характеристиками, технічний

переклад – за термінологічною адекватністю, переклад реклами – за його дійовою силою.

3. Текст перекладу – це мовленнєвий витвір мовою перекладу; для нього обов'язкові правила норми й узусу цієї мови. Однак ці правила неоднакові для всіх випадків функціонування мови. Вони варіюються як у різних функціональних стилях, так і залежно від різновиду загальнолітературної мови: мови розмовної, мови художньої літератури, мови науки і т. д. Контакт двох мов у процесі перекладу призводить до їх взаємодії та взаємопроникнення. Багато слів та словосполучень, способів опису ситуації, спочатку характерних для мови оригіналу, далі частково проникають і в мову перекладу, поступово набуваючи норми. Норми мови перекладу і мови оригіналу розширюються під взаємним впливом. Норму перекладацького мовлення, таким чином, можна визначити як вимогу дотримання правил норми й узусу мови оригіналу з урахуванням узуальних особливостей перекладених текстів.

4. Прагматичну норму перекладу можна визначити як вимогу забезпечення прагматичної цінності перекладу. Вона не є «нормою» у повному сенсі цього слова, тому що прагматичне завдання перекладацького акту може бути індивідуальним, а не властивим перекладу взагалі. Прагнення виконати конкретне прагматичне завдання – це певним чином суперфункція, що очолює решту аспектів перекладацької норми.

5. Конвенційну норму перекладу на сучасному етапі можна визначити як вимогу максимальної близькості перекладу до оригіналу, її здатність повноцінно замінити оригінал як у цілому, так і в деталях, виконуючи завдання, заради яких переклад був здійснений.

Типи перекладацьких помилок

У текстах перекладів виділяють чотири основні типи помилок, що відіграють неоднакову роль під час оцінювання якості перекладу:

1. *Помилки, що грубо викривляють зміст оригіналу.* Такі помилки призводять до того, що переклад відображає зовсім іншу ситуацію і фактично дезінформує реципієнта. Вони, як правило, виникають унаслідок неправильного розуміння перекладачем змісту даного уривка оригіналу.

2. *Помилки, що призводять до неточної передачі смислу оригіналу, проте не викривляють його повністю.* В результаті у перекладі описується та сама ситуація, що й в оригіналі, але її окремі частини або деталі перекладаються не досить точно. Такі помилки, як правило, виникають унаслідок неточного розуміння значення окремих слів в оригіналі чи неправильного оцінювання перекладачем ступеня відповідності значень англійського й українського термінів. Як приклад такої помилки можна навести неправильну передачу назви періоду часу в такому висловлюванні: *He was one of the best British football players in 1930's. – Він був у 1930 р. одним із найкращих футболістів в Англії.* Перекладач не звернув уваги на формант множини при найменуванні року в оригіналі, який показує, що мається на увазі не один рік, а ціле десятиріччя – тридцять років.

3. *Помилки, що не порушують загального смислу оригіналу, але не знижують якості тексту перекладу внаслідок відхилення від стилістичних норм мови перекладу,* використання маловживаних у даному типі текстів одиниць, зловживання іншомовними запозиченнями або технічними жаргонізмами тощо. Такі помилки в багатьох випадках не впливають на загальну оцінку якості перекладу. Вони можуть по-різному оцінюватись окремими експертами, викликати розбіжності, інколи взагалі не визнаватися як помилки.

4. *Порушення обов'язкових норм мови перекладу, що не впливають на еквівалентність перекладу, проте свідчать про недостатнє володіння перекладача даною мовою чи його нездатністю долати вплив мови оригіналу.* Помилки цього типу дають підстави робити висновки про загальномовну культуру та грамотність перекладача.

Золоті правила перекладача та тлумача:

1. Першою обов'язковою умовою успішного виконання тлумачами (особливо синхроністом) своєї роботи є дотримання (власне неперевищення) часу, який витратило джерело (Source) на висловлення певної частини (чи і всієї) інформації. Тлумач найчастіше боїться відстати від мовлення джерела, особливо коли мовою перекладу є українська, у якій природний темп мовлення повільніший, ніж, наприклад, в англійській, а слова ще й переважно довші. За таких обставин тлумач-синхроніст не має змоги передавати все сказане джерелом у деталях, як це завжди має змогу (і час на це) перекладач. Тому пропуск/опущення деталей та другорядних колізій змісту мови оригіналу, як правило, вибачаються тлумачеві, чого ніколи або майже ніколи не вибачають перекладачеві, який усе, до коми й риски, якщо в них є потреба, має сповна відтворити в тексті перекладу.

2. Другою обов'язковою для перекладача й тлумача спільною вимогою є досконале оволодіння всіма аспектами мови-джерела та мови перекладу. Тобто і перекладач, і тлумач мають дуже добре володіти лексичними надбаннями обох мов, хоча завжди важливіше володіти надбаннями рідної мови.

Головним для тлумача і надзвичайно важливим, причому більше, ніж для перекладача, є володіння розмовною іноземною мовою, якою він спілкуватиметься із представниками іншомовної нації/держави. Адже тлумачам завжди доводиться мати з іноземцями набагато більше контактів, ніж навіть найкращим перекладачам художніх чи публіцистичних творів.

3. Третьою обов'язковою умовою становлення перекладача й тлумача є опанування ними так званими фоновими знаннями (реаліями) обох мов. Коротше кажучи, поряд зі словником лексичних одиниць усіх класів слів – частин мови (як повнозначних, так і функціональних), що становлять так званий універсальний словник загальноживаної в усіх мовах лексики, зокрема й ідіомів, усталених виразів та інтернаціоналізмів, фаховий тлумач і перекладач має ще добре знати хоча б найважливіші в країні іноземної мови історичні

події та колоритні історичні постаті, цікаві географічні місця, пам'ятки культури, міфологію казкових героїв, традиції та національні звичаї народів, із мови яких чи на мову яких здійснюються переклади й тлумачення. Водночас і перекладач, і тлумач, добре знаючи основні реалії суспільно-політичного життя в обох мовах, відповідно реагує та правильно перекладає найрізноманітніші алюзії, що згадуються в текстах/дискурсах оригінального мовлення. Почувши, наприклад, з англійського дискурсу слово *orangeman*, тлумач зобов'язаний пояснити слухачам, що мається на увазі *оранжист* – прихильник протестантів, які борються за збереження Північної Ірландії під владою Великої Британії. Про себе ж тлумач/перекладач повинен знати, що Північну Ірландію було захоплено під проводом принца (пізніше короля) Вільгельма Оранського й що оранжисти як секта з'явилися 1795 року.

Аналогічно відповідна згадка в українському тексті/дискурсі, наприклад, про Батурин має викликати в українського тлумача/перекладача потребу повідати про трагедію, яку пережило місто 1708 року, коли російське військо, скориставшись послугами зрадника, вдерлося до міста під командуванням царського сатрапа Петра Першого – Меншикова і звірські вирізало понад 40 тисяч старих і малих мешканців гетьманської столиці.

4. Четвертою обов'язковою умовою успішної праці перекладача й тлумача є наявність у них динамічної пам'яті й можливості швидко вводити у мовлення вичитаних або почутих нових слів та ідіоматичних виразів оригіналу та їх відповідників у мові перекладу. При цьому кожен тлумач має ще володіти прекрасною слуховою пам'яттю, аби, почувши або прочитавши, запам'ятати нове слово, нову ідіому чи словосполучення, крилатий вираз тощо. І все ж саме тлумач (і необов'язково перекладач) повинен мати кращу моторну (динамічну) пам'ять, щоб відтворювати наживо зміст мовних/змістових одиниць мови-джерела мовою перекладу. Перекладачеві, зрозуміло, також бажано, але не настільки обов'язково мати

швидко/моторну пам'ять. Перекладачеві щоразу доводиться зважувати, яке слово чи ідіому вжити відповідником тієї чи іншої ідіоми/лексеми мови-джерела у мові перекладу. Тим часом тлумач не має часу довго розмірковувати в процесі живої безперервної комунікації. Він повинен швидко реагувати, особливо коли чекає на відповідь аудиторія або особа, яка поставила запитання чи вставила репліку чи слово. Отже, він змушений негайно відповідати. Для цього необхідно якнайшвидше реагувати – відшукувати в пам'яті потрібну лексему чи вираз і використовувати її у мовленні.

5. П'ятою спільною особливістю тлумача і до певної міри перекладача є їх добра обізнаність із соціально-політичною ситуацією в країні мови-джерела та мови перекладу (як і в міжнародному масштабі). Щоб завжди бути в курсі всіх внутрішніх і зовнішніх справ, тлумачі й перекладачі постійно користуються послугами своїх та зарубіжних засобів масової інформації – радіо, інтернет-новинами, газетами, журналами тощо. Перекладачі й тлумачі постійно «полюють» за найновішими творами відомих та обдарованих/молодих письменників та поетів, як і за необхідною апаратурою, що полегшує користування фонозаписами та їх відтворенням. Особливо ж перекладачі й тлумачі завжди цікавляться теоретичними й практичними посібниками з перекладу та найновішими загальними та спеціальними словниками. Адже словники, тим більше повні й досконаліші, зокрема електронні, є і завжди залишатимуться найпершими і найвірнішими помічниками всіх перекладачів і тлумачів.

6. Шостою обов'язковою умовою успішної праці перекладачів і тлумачів є їхнє вміння скорочувати й адаптувати писемне й дискурсне мовлення/тексти для відповідних потреб (контингенту) користувачів перекладу й тлумачення. Для цього як перекладачеві, так і тлумачеві потрібно вміти використовувати необхідний лексичний, граматичний та стилістичний матеріал настільки винахідливо, щоб читачі й слухачі сприймали скомпоновані для них переклади

текстів/дискурсів не лише легко, а й повністю. Для цього перекладачі, як і тлумачі, мають найперше самі розпізнавати найтонші відтінки виражальних засобів мовлення джерела і вміти передавати їх відповідними засобами мовлення у перекладі/тлумаченні. Звісно, що для цього перекладачі й тлумачі мають володіти всіма стилями мовлення мови-джерела та мови перекладу.

7. Сьомою обов'язковою умовою успіху для перекладача й тлумача є також знання ними звичаїв, традицій, етикету носіїв мови-джерела і, звичайно, носіїв мови перекладу. Так само обов'язковим для перекладача й тлумача є розуміння тонкощів та національної специфіки гумору й іронії носіїв мови-джерела та носіїв мови перекладу.

Разом з тим, як і в інших випадках, існують також окремі обов'язкові або лише бажані риси, які повинен мати і тлумач. Найперша з них – тлумач не повинен сам користуватися аж надто часто іронією чи насміханням, як і не повинен зовсім ігнорувати їх, якщо вони вживаються джерелом. Перекладач, як і тлумач, не повинен також аж надто керуватися своїми вподобаннями при відтворенні гумористичних ефектів для впливу на читача/слухача. При цьому завжди виправданою є чітка орієнтація на національні риси характеру носіїв мови-джерела чи, відповідно, носіїв мови перекладу.

Нарешті, скоріше для тлумача, але не для перекладача, важливою є зовнішність і фізичний його стан. Адже тлумач, який працює з людьми, не може мати пооране шрами чи віспою обличчя з потрощеним у боксерському бою носом або затуленим пов'язкою оком. Такий тлумач викликатиме до себе нездоровий інтерес і різні спекулятивні здогади. Тим часом для перекладача жодна фізична вада, крім відсутності пишучої руки, не має значення. Перекладач може мати будь-яке поранення і будь-яку фізичну ваду, та якщо він має добру фахову підготовку, він буде успішно виконувати свої професійні обов'язки будь-де – в установі, науково-дослідному закладі чи сидючи за письмовим столом удома. Зовсім інша справа навіть із

надто високим чи занадто низеньким, зі «скрученим» носом чи відірваним у бою вухом тлумачем. Його і в розвідку переодягненим не пошлеш, бо скрізь швидко помітять, як і надто високого чи надто низького зростом розвідника.

Аналогічно і з жінкою-тлумачем, яка повинна скрізь і завжди бути, «як і всі»: ні надто високою, ні аж надто низенькою, не мати фізичних вад на обличчі, не зловживати макіяжем. Мати звичайну зачіску чи гарну косу, неписклявий голос, мати чітку вимову й гарну дикцію та особливо нічим надмірним не виділятися з-поміж свого оточення.

Отож тільки для тлумача, але не для перекладача, завжди важливими є фізична придатність і зовнішня «нейтральність». Це диктується тим, що тлумач завжди на людях, в усіх на виду, а тому він особливо нічим не повинен впадати в очі з-поміж інших членів делегації чи учасників перемовин. Проте кожен фаховий тлумач повинен мати чітку орфоепічну вимову, не шепелявити і не картавити, бути до обох сторін однаково чемним, завжди ввічливим і культурним, охайно зодягненим, з належними манерами, мати добрий слух і вловлювати з першого разу все сказане джерелом. По змозі ніколи не обривати на півслові джерело, тим більше навіть зрідка не вимагати повтору сказаного. Але за потреби вміти чемно й невимушено зупинити джерело, наперед вибачившись, тим більше, якщо джерело «заговорилося» і не зупиняється.

Слугуючи «мостами між культурами» (І. Франко) різних народів і континентів, перекладачі й тлумачі мимоволі стають послідовними гуманістами. Вони прихильно ставляться не лише до країн і народів, мовами яких володіють і культури яких розуміють, але поважають і всі інші народи та культури. При цьому перекладачі й тлумачі завжди залишаються вірними й великими патріотами своєї батьківщини. Вони, перекладаючи, наприклад, з англійської українською, переконуються в тому, що обидві ці мови однаково багаті, тому що все сказане англійською мовою, можна так само повно й красиво (або точно) передати українською і навпаки – будь-яке речення чи текст,

написаний українською мовою, так само повно й точно передається вмілим перекладачем англійською чи будь-якою іншою мовою. Звідси випливає, що високого фахового рівня перекладачі забезпечують і високого фахового рівня переклади. А тому найкращі науково-технічні перекладачі й тлумачі – це фахівці з відповідних науково-технічних профілів знань або люди, які освоїли ці галузі знань у процесі тривалої перекладацької праці й консультацій із відповідними фахівцями в тій чи іншій галузі.

Отже, перекладач в установі часто освоює і науково-дослідну чи технічну галузь, над якою працює установа чи виробництво. Такий перекладач завжди успішно й фахово забезпечує повноту відтворення оригінального мовлення.

Список використаної літератури

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – СПб. : Академия, 2004. – 352 с.
2. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика / И. С. Алексеева. – СПб. : Союз, 2001. – 288 с.
3. Виноградов Е. И. Введение в переводоведение / Е. И. Виноградов. – М. : РАО, 2001. – 224 с.
4. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – Київ – Кременчук : Вид-во КДПУ. – 1999. – 500 с.
5. Карабан В. І. Теорія і практика перекладу з української мови на англійську мову / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 608 с.
6. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 592 с.
7. Комиссаров В. Н. Пособие по переводу с английского языка на русский. Ч. 1. Лексико-фразеологические основы перевода / В. Н. Комиссаров, Я. И. Рецкер, В. И. Тархов. – М. : Изд-во литературы на иностр. языках, 1960. – 176 с.
8. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : Изд-во «ЭТС», 2004. – 424 с.
9. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : «Высшая школа», 1990. – 253 с.
10. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
11. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
12. Левицкая Т. Р. Пособие по переводу с английского языка на русский / Т. Р. Левицкая, А. М. Фитерман. – М. : Высшая школа, 1973. – 135 с.
13. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика / Я. И. Рецкер. – М. : Р.Валент, 2004. – 240 с.

Навчальне видання

Бровкіна Оксана Володимирівна

ВСТУП ДО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Конспект лекцій

для студентів спеціальності 6.020303 «Філологія»
денної форми навчання

Відповідальний за випуск І. К. Кобякова
Редактор Н. А. Гавриленко
Комп'ютерне верстання О. В. Бровкіної, І. Л. Ткаченко

Підписано до друку 10.02.2016, поз.
Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,74. Обл.-вид. арк. 5,38. Тираж 40 пр. Зам. №
Собівартість видання грн к.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.